

Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ը

Օ Ր Ը Գ Ի Բ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԲ

ՄԱՆՈՒԷԼԻ ԲԱՐՈՒՆԱԿ ԻԻԹԻԻՃԵԱՆ

ԱՇԱԿԵՐՏ ԱՐԳՈՒՆ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԴՊՐՈՅԻՆ

ԹԻԻ 11. ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

Ի ՂԱԼԱԹԻԱ, Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Յ. ՄԻԻՀԵՆՏԻՍԵԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՏԻՈՅ ՓՈՂՈՑ ԹԻԻ 17.

Մ Ի Դ Ի Ե

Օ Ր Ե Գ Ի Ր

ԼՁԳԵՅԻՆ, ԼՈՌԴՂԵԿԸՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԵԿԸՆ

Ա. ՏԱՐԻ. ԹԻԻ 11.

1861

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1.

Լ Ձ Գ Ե Յ Ի Ն

Ն Կ Ե Ր Ե Գ Ր ՈՒ Թ Ի Ի Ն Ը Մ Ը Ս Ի Ո Յ

Ըմասիա քաղաքը Սարգսլանէն ութ ժամ հեռու երկու լեռանց մէջ տեղը, Իսիս գետին (Եւրիլ ըրմագ) եղբորը շինուած և կառուցուած անուանի քաղաք մի է: Սոյն գետին վրայի կամուրջները երկու լեռան ստորոտները կըլուգաւորեն:

Ունի երեք եկեղեցի Ս. Նիկողոս, Ս. Եստուածածին և Ս. Յակովբ նորաշէն և պայծառ: Ըյս վերջնայն մէջ ունի գերեզման մի խաչատուր անուն նոր նահատակի, առաջնորդարան մի և մէկ վարժարան 35—40 նոր ուսումնական աշակերտօք (1861 յունվար 1 ին սկսեալ), նոյնպէս միւսերն ալ ունին մէկ առաջնորդարան և մէկ վարժարան, որոնց մէջ 200 էն աւելի աշակերտք կըտնուին: Իւրաքանչիւր եկեղեցի 4

ախան քահանայ ունի ի ծառայութիւն: Յունաց եկեղեցի մի ալ կայ 3 քահանայիւք Ս. Գէորգ անուամբ:

Բնակիչք մինչև 4800 տունի կենէն, Հայ, Յոյն և Տաճիկ, որոնց 800 ը Հայ, 200 ը Յոյն և մնացածը Տաճիկ, այսինքն 4500: Յոյնին կէս մասը վաճառական ու կէս մասը արհեստաւոր, իսկ Տաճիկաց մէջ կան մեծատուն և արհեստաւոր, հաղիւ կգտնուի վաճառական, կգտնուին նոյնպէս գիւղերու մէջ բնակող այգեգործները և հողագործները:

Քաղաքիս թէ՛ ներսը և թէ՛ դուրսը գեղեցիկ և հոյակապ շինուածներ կան, նախ քաղաքիս արեւմտեան կողմը եղած ապառաժուտ լեռան երեսը առ ի շէշ քառակուսի դռներով և սան

դուխներով կռահակով անձանքներ կը անհետանին Քրդըսը սէսայի անուամբ . այս լեռան վրայ նաեւ գեղեցիկ և անառիկ բերդ մ'ալ կառուցուած էր ի հընումն , բայց հիմայ կիսաւեր ու լքեալ է , ուր գտանին յունական արձանաւորութիւնք . ասկից զատ մէջէն մինչև գետին եղերքը գետնաբոր սանդխտաձեւ լայն ճանապարհ մ'ալ կայ ջուրի համար , որ կիջուի Ղլաճադ . այս ճանապարհիս դէմ գուր մ'ալ կայ 7-8 կանգուն խորութեամբ լայն և ընդարձակ . բերնին շրջանակը 8-10 կանգուն զոր Բուշ Լճայի յորջորջեն :

Քաղաքիս հիւսիսային կողմն եղած լեռան երեսը առ ի շեղ շինուած է նաև Հայկազանի (Լճայի մագարա) բռնած քարանձաւը . որուն որսերը պազպառն ապակիով բռեալ է . բայց զանի Բաշային մէկը ծխով սևցուցած է եղեր , որուն գոմը վերայ և քովերը յունական արձանաւորութիւններ և Սրբոց պատկերներ նկարուած են :

Գետին միւս կողմը այսինքն արեւելեան կողմը եղած հողի տարածութեան վերայ կայ երկու ուխտատեղի գերեզման . մէկը ՍՐԲՈՅԹՈՐՈՍԻ և միւսը ՍՐԲՈՅԹ ՎԱՍԻԷ : Եւս կողմը քաղաքիս մէջ մեր առջին կներկայանայ յիմարանոցը (թիմարհանէ) , որուն շինութիւնը երևելի և հայակապ է . որուն իր քանդակագործութեան ճարտարապետը արհեստը պակաս չէ թողուցած քարերուն վերայ : Սին նման քաղաքիս հարաւային կողմը հասարակ ճանապարհին վերայ նշանաւոր է Կէօ Սէպէսէ ըսուած իննագմբէթ կիսաւեր լքեալ և կործանեալ մզկիթը , որուն մէջ երեք գերեզման լինելուն Տաճիկները կպառուեն զանի մեծագէս . ասոր դէմը կայ նաև Խըլճ-Լճան ըսուած մահարձանը կճեայ տապանով . քովը ուրիշ շիրիմներ ալ ունենալով . կայ ևս յունական արձանաւորութիւն :

Ասկից կէն ժամ դէպ ի հարաւ վեր

մաքուղիս աղբիւր մ'ալ կայ Ս . Յուէ հաննէս անուն . որն որ նշանաւոր ուխտատեղի մի է բնակչացս . իջնալով դէպ ի հարաւ ևս և երթալով կներկայանայ ագուգանքի ապառաժուտ լեռան քարերուն վերայ փորուած , զոր Պէհրապ Խաբուս կոչեն :

Երևելի են շերամատունները և այգիները . շերամատանց թիւը մինչև 6000 ի հհանի , նոյնպէս այգիներուն թիւն ալ 10,000 էն մինչև 15,000 . բուրն ալ առ հասարակ բնակչացս է , որոնք կուռգանեն գետի ու լեռան ջրերով :

Ղլաւոր բերքն է մետաքս և բոժոժ և ցորեան : Լռաջինները տարին վրացե վրայ հաշուելով 70,000 լիտրի կհհանի . և ցորեանը 40,000 քիլէյի . անուանի է նաև Բիւլի խնձորը , պաճան և այլն :

Սա ալ յիշելու չեմ մոռնար որ կայ քաղաքիս մէջ 20-25 մզկիթ , 15-20 պանդոկ կամ իջևան . երեք չորս երեւելի շուկայներ . 10-15 քաղանիք և այլն : Վերջապէս քաղքին դիւրը և վիճակը շատ աղէկ ու հաճելի է . բայց բնակչաց մեծ մասը անկիրթ է :

Յաւիք կիւէան :

Բ . ԽԱՅԱԿԱՆ ԴԱՍԻԱՐԱՅՈՒԹԻՒՆ

(Տէս թիւ 8 . Երես 172)

Սարգուս պիտանի եղող այս երկրորդ դատարարական թիւնը կատարելագործելու համար պէտք է սկսել ըգգայարանները կրթելն . որովհետեւ ասոնք են առաջին և նախնական դրժիքները , ուսկից կճագին մտաց բոլոր զորութիւնները , և աստիճանաբար կը ընթանան թիւնները երեւան կէլեն :

Եւս ասոնց առաջինն է Խաբուս . այսինքն մտաց այն զորութիւնը ,

որն որ առիթ կուտայ մեզի որ և իցէ կէտի մը վրայ գրաւել ուշադրութիւնն իսկ, նոյն կէտին ամեն մէկ պարագայներն նկատելով: Յետոյ կուգայ յիշողութիւնը. ըստ կարգի Դասողութիւնը և այլն:

Ստաց այս զօրութիւններէն առաջինին արթննալուն զօրանալուն և հաստատուելուն պատճառն է մեր հետաքրքրութիւնը, ճանչնալու փափաքնիս . . . :

Ուստի քանի որ մտաց զօրութիւններն արթննելու համար զգայարանաց պէտք ունինք, կհետեւի որ ամեն բանէ առաջ պէտք է զանոնք արթննել, զօրացնել մէկ խօսքով հաստատել զանազան միջոցներով:

Ինչպէս աչքերը զօրացնելու համար կգործածեն գոյնզգոյն պատկերներ, աւանշը՝ փոփոխելի և գողտրիկ ձայներով, կամ զանի գրգռելու միջոց մը գործածելով: Ինչպէս է բացադանչութիւնը (declamation): Այլիդէն ի վեր այս զգալարանքին քրքրութիւն մը կամ զանի զօրացնելու համար շատ տեսակ միջոցներ գործածած են. ինչպէս գծագրութիւն, պատկեր և նուագարան:

Ըսանկ ալ շատ դիւրին է աշակերտի մը աշխարհագրութիւնը սորվեցնել գունաթի ձև ունեցող պարտիզի մը մէջ, ուր ամեն բան, ինչպէս բնութեան մէջ, ծուռ ու մուռ նշանակուած է: Նոյնպէս այս նոր դրութեամբ, լեզու սովորելու մէջ շատ դիւրութիւն մտած է. այսինքն առաջները երկու տարուան մէջ սովորելու լեզու մը այսօր մէկ տարուան մէջ կսովորուի: Այն աւան դրութիւններէն աւելի գործածական կերպն է դասատուին աշակերտաց հետ դասախօսութիւն ըրած մի և նոյն լեզուով խօսիլ, որոյ պատճառաւ և աշակերտք ամենայն դիւրութեամբ կարող կըլլան զանի ըմբռնել:

Վնեն որ գիտէ թէ ինչպէս և ինչ միջոցներով մարդուս յիշողութիւնը կը կատարելագործի, շատ անգամ ըստ հա-

ճոյից կըթուութիւններ ընելով, ինչպէս որ կընեն տեսարանի ներկայացողներն, կամ դերասանները:

Բայց Դասողութիւնը կամ թէ մտաց բոլոր զօրութիւնները, որոնց միութեանը կըսուի Ֆիզ, զօրանալու համար պէտք է ուսնել հաստատ, ճիշդ և օգտակար գիտութիւնները. ինչպէս են բնական գիտութիւն (physique), բնալուծութիւն (chimie), քանակագիտութիւն (arithmétique), առողջաբանութիւն (hygiène). (Երջանկաբար այս գիտութիւնները այն տեսակէն են, որ աւելի օգտակար են և կօգնեն մեր իսկական և բնական պիտոյքները հագար, քան թէ զմեզ զբօսցնելու) իրաւաբանութիւնը օգտակար և զանազան պատմութիւնները, որոնք տըրամբանական կարգաւ եղած ատենն ին կսովորեցնեն Բարբարէ. ասոնցմէ զատ մարմնայ պէտք եղած ֆիզիկական կըթութիւններն ընել ուժովնալու և մեծնալու համար. ասանկով մարդս պիտի կրնայ դատել այն ժամանակը առարկայից սրտաճառաց հետ ունեցած կապը. անցեալը ներկային, և ներկայն ապագային հետ ունեցած յարաբերութիւնները, որոնք կրնանք թարգմանել սա երկու բառերով, նախապէս և նախագիշտի:

Այս տարբեր գիտութեանց ուսմունքէն կհետեւի նոյնպէս կամ ծնունդ կառնուն կարգ, կանոն, դատում գրութիւն և այլն:

Գ. ԲԱՐՅԱԿԱՆ ԴԱՍՏԱՐԵՆԿՈՒԹԻՒՆ

Այս երրորդ տեսակ դատախարակութիւնը դժբաղդաբար պէտք եղածին չափ աղէկ հասկցուած չէ. շատ փիլիսոփայներ մարդուս երկրորդ դատախարակութեան հետ շփոթած են. ու մանք ալ այս երկուքին համար կըսեն թէ մէկըմէկու հետեւութիւններ են. բայց այսօր ընդունուած է որ այս երկու-

կարգ դաստիարակութիւնները իրարմէ բոլորովին զատուած են թէ իրենց անդամներովը և թէ իրենց կեդրոնովը. սակայն և այնպէս որքան իրարմէ բոլորովին կախում չունին ալ նէ, երբեմն զանազան պարագայներու մէջ փոխանակաբար շատ ազդեցութիւն ունին իրարու վրայ և ամենայն զօրութեամբ:

Մարդուս այս գոյութիւնը անանկ մասնաւոր երեւոյթներէ (phenomènes) բաղկացեալ է, զորոնք աւելի կզգամք բան թէ կարող եմք բացատրել:

Այս երեւոյթները մեր ծնած օրէն բնութեան հետ կախին, այս կամ այն ինչ նիւթին բնական դրդման մը պատճառաւ առանց զանի տեսնելու և վերնալու. ինչպէս են շատ տեսակ փոքր կենդանիները որոնք աչքերնին դոյ, բայց բնական դրդմամբ դէպ ի իրենց մօրը ծիծերը կգիմեն:

Մեր այս օրուան ընկերական վիճակին մէջ, այս երրորդ տեսակ բարոյական կառուած դաստիարակութիւնը կամ գոյութիւնը ունեցած սահմանէն բոլորովին հակառակ վիճակի մէջ կգտնուի:

Արդարեւ շատ մարդոց վերայ անոր տեղ և անոր բարի հետեւութեանց հետ անձնասիրութիւն, նախանձ, ոխակալութիւն և դժբաղդաբար աւելի սոսկալի կիբք մը, բարբարոսութիւնն կը տեսնուի. ոմանք բնականէ դուրս վախկոտ, ոմանք բոլորովին բարկասիրտ, հպարտ, արծաթասէր. բայց աւելի զարմանալին սա է թէ այս տարբեր բայց վատ և վնասակար յատկութիւններ ունեցող մարդոց շատերն կարելի է Պլատոնի նման շատ գեղեցիկ և ընտիր տղերք գրելու կարօղութիւնն ունին այս տեսակ մըլութեանց վերայ:

Վիսաւորաբար այս երրորդ տեսակ դաստիարակութեան միջոցաւ է որ մարդըս կըլայ իմաստուն կամ տգէտ, ու զորմած կամ ազատ, մարդասէր կամ ինքնասէր, առաքինի կամ մոլի, բարի կամ չար: Ա երջապէս անոր ազդեցու-

թեամբն է որ մարդս կարէ ըլլալ Ֆէնէլոն մը, Բարտինալ տը Պուա մը, Վէնսան տը Բօլ մը, Մալգրելայ մը, Թիոէյ մը, Ուաշիկթօն մը, Պօնաբաութ մը, Վասակ մը և Վարդան մը:

Վ անորոց պէտք է շատ և շատ կանուխ զբաղիլ դաստիարակութեան այս մասին վերայ. որովհետեւ անոր նպատակն է և միակ նպատակը յօրինել զմարդիկ ճշմարտապէս ընկերական, տալով անոնց մտաց ամեն մէկ զօրութեանցը և կարողութեանցը և զգացողութեանցը օգտակար կատարելութիւն մը և իրենց բնական դրդման և շարժման յարմար դրութիւն մը. կամ թէ ուրիշ կերպով խօսելու համար, պէտք է առանց վնասութեան աշխատիլ, կրթել ամեն որ իր անձը բարութեան, մարդասիրութեան, մէկ խօսքով առաքինութեան մէջ. անանկ որ ոչնչացնել և կամ թէ կարելի եղածին չափ վերայիշեալ մըլութեանց դէմ առնել և ջանալ: Յիրաւի այս ձեռնարկութիւնը մեծ է. զի մարդուս այս գոյութիւնը ամեն կերպով խանգարեալ է մարդկային բնութեան ի բնէ ենթակայ եղած խումբ մը մըլութեամբ: Կամ մարդուս առած կրթութեանը պատճառաւ, կամ անոր դէմ եկած արմատացած զօրութեանը աղաքաւ, որն որ միշտ դէմ կներդործէ. վերջապէս մարդուս ամենահարկուոր սխտոյքներն շատ անգամ պատճառ եղած են զանի մոլի ընելու: Ինչպէս նախ՝ սկիզբէն զանազան պէտքերը ստիպել են մարդուս իր խկական և ֆիզիկական զօրութեան աղտոգաւ բլծախնդիր և նախանձընդդէմ ըլլալու: Յետոյ բնականաց շահը, ամուսնայն և զաւակաց տէր ըլլալու սովորութիւնը, պատճառ տուած է մարդս հպարտ և անձնատէր ընելու: Արթաւ լի ցեղերու որոշումը, բաժանումը և ատոնց բնական հետեւանք եղող պատերազմները, զանի կատաղի և ոխակալ ըրեր են:

Յաղթողը, իւր զօրութեամբը և քաջութեամբը արդարութեան դէմ պատերազմելով բռնաւոր եղած է, իսկ յաղթեալն իր գերութենէն ազատուելու համար ստիպեալ ըլլալով, պատճառունեցեր է վատ և կեղծաւոր ըլլալու :

Հարկաւ բոլոր այս պատճառները մարդուս բնական անձնասիրութեան ոգին աւելի սաստկանալու և խիստ արմատանալու մեծ ուժ տուած են. վերջապէս երբոր ընկերութիւնները տաքոճուեր են, ամեն մէկ ընկերութեան երջանկութիւնը և կեանքը ապահով վիճակի մէջ դնելու կամք և ուշադրութիւն չըլլալը, ամենն ալ ընդհակառակն, մեծերուն շահը մինակ մտածելով և ասոնց հետեւութիւն եղող պարագայները պատճառ եղած են ճշմ. շեցելոց վերայ յարձակիլ, որով հպարտութեան և ետեւութեան միասնութիւնը յաղթող գտնուելով, բոլորովին ոչնչացուցեր է մարդասիրութիւնը և բարերարութիւնը :

Աւտի մարդուս այս երբորդ և աւանդապիտանի դատարարակութեան կատարեալ վիճակ մը տալու համար պէտք է որ ծնողքէ-ղաւակի ժառանգաւորութեամբ անցած դէշտութեանց դէմը առնուի, որոնք գրեթէ մարդուս կողմ մուծքին մէջ մասն առած են, երթալով. ասով կրնամք մտածել որ դաս մը մարդոց այս ըսած դատարարակութեան կատարեալ վիճակն չենք կրնար տալ, բայց եթէ աստիճանաբար, որովհետեւ բոլորովին արմատացեալ են կազմուածքին մէջ, բոլորովին հակառակ դատարարակութեան մը վատթար օրովրութիւնները, շատ անգամ մելութեան մը դէմը առնելու և զանի բոլորովին ոչնչացնելու համար մինչև մէկ քանի սերունդի սպասելու է. անանկ որ փոխիտութիւնը ատիճանաբար կրնայ ըլլալ, ինչպէս առաջին սերունդին մէջ մէկ չորրորդ մը նշանակեցնել, երկրորդին մէջ կէս մը երրորդին երեք չորրորդ մը և այլն :

Շատ չարքոտանիներու մէջ կատաղական բնաւորութիւնը հազիւ թէ չորրորդ սերունդին մէջ կանցայտանայ : Օրորինակ չուն, կատու և այլն աւանոց այս կարգէն եղողները բոլորովին կրթելու համար երեք սերունդի սպասել հարկ է :

Մարդուս բարոյականը շահելու միջոցներուն մէջէն ամենէն յարմարն և առաջինն դասելու է այն կէտը, որն որ բոլոր մարդիկ զիրար կմխաւորէ և վերջապէս յաղաթութեան մէջ ապրելու ենթակայ կընէ : Այն միջոցները որոնք մարդուս սրտին մէջ բարերարութեան և մարդասիրութեան սերմը կ'ցանեն, ինչպէս են աղնիւ, գեղեցիկ, մեծ և երևելի անձանց պատմութիւնները և օրինակները, բարերարական գործերը, հոգւոյ և ընկերասիրութեան վեհանձն օրինակները, բանաստեղծութիւնը, մանաւանդ և նուագարանը և կրօնքը. ահա ասոնք են այն բարոյացուցիչ մեծ գորութիւնները, որոնք հմուտ և բանիբուն դատարարակի մը ձեռքը մեծ գէնք և գործիք կըլլան բարոյականն արմատացնելու մինչև ամենայն կերպով մարդեալ սրտերու մէջ :

Մարդուս տղայութեան մատղաշ հասակն է ամենէն յարմարը. այս երբորդ տեսակի դատարարակութեան հիմն դնելու և թէ որ զորօրինակ դպրոցի մը մէջ կուղուի այս դասը տալ, նախ պէտք է բոլոր աշակերտաց մէջէն մաքուր խումբ մը դատել, որ տղայոց իրարու նմանելու բնական սովորութեան պատճառաւ շուտով միւսներն ալ այն խումբին կրնան հետեւիլ, առջևնին ունենալով բարի օրինակ մը : Սակայն պէտք է որ նախ անոնց այսինքն տղայոց բարոյականն տուողը ըլլայ բարեփրա, որն որ առանց նեղութեան կարող ըլլայ տանիլ բոլոր այն ձանձրութիւնները և ընել պէտք եղած խնամքները յայտմ մասին, օրինակ ըլլալ իւր բարի խրատներովը, վերջապէս չննայէ

տալ աշակերտաց բոլոր այն դուկետները որոնք մարդու սիրտը կկազմող զննեն, որոնք մէկ խօսքով բարեկամութեան սերմը ցանկելով, անոր այսինքն բարոյական դաստիարակութեան հաստատու և յաւիտեանս կանգուն մնալուն հիմն կպատրաստեն: Այս ընելով կուգայ ըստ կարգի և ամենայն զգուշութեամբ տղայաց ջղային դրութիւնը վերը խօսուած կետերուն միշտ առաջնորդել, սկսելով նախ անոնցմէ՝ որոնք բնականապէս ծնունդէ կուտան ընկերական զգացողութեան. զգացողութիւն մը, որն որ ըստ բաւականի արթննալով կճառայէ ոչնչացնել կամ թէ կարելի եղածին չափ իրեն դէմ եղող մարդութեանց արգելքը ըլլալու որ նոյն ինքն է վախը:

Հատ աշխատող բայց անբաղդունքուն պատմութիւնը, զգալի, աղքատ և ցաւալի տեսարաններու պատկերը և պէտք եղած ատեն ցաւի կենդանի տեսարան մը. ահա ասոնք և ասոնց նման օրինակներն կարող են այս նորատակին հասցնել: Յետոյ խօսիլ պատուոյ և փառաց վերայ հասկնել տղայաց ասոնց աղքեցութիւնը և միանգամայն այս երկու ազնիւ զգացողութեանց հետ մեկտեղ նոյն ինքն պատուոյ և փառաց արժանի եղող անձանց նկարագիրը ընել. այս օրինակներով հասկնել անոնց թէ փառաց հասնելու և պատուոյ արժանի ըլլալու համար օգտակար հնարքներ, յարատեւ աշխատութիւնն և մարդասիրական ոգի մը ունենալու է: Հասկնել անոնց որ գեղեցիկ, մեծ և երևելի անձանց ազնիւ գործերն են, որով անոնց տիրոջ անունը անմահացած է. չմոռալ նոյն միջոցին նոյնպէս վատութիւն ընող անձանց ահաւան փառ յիշատակը յիշել. բազմ օրինակ մը տալու համար ուրախութեամբ արտասանել Վարդան մը. և վատի համար ախարութեամբ արտասանել Վատակ մը:

Ահա այս միջոցներով կարող իրաւ խոհեմ դաստիարակը զանոնք վառել մեծագործական կրիւք; հայրենեաց ահունը լսելուն վրայ սիրտերնին վարենէլ. նմանապէս մարդկութեան և ազատութեան, որոնք առաջնորդ են մարդոց բարի ընել և հետեւաբար բարեկամ գեղեցկին, օգտակարին և ճշմարտին:

Վերջապէս և ըստ կարգի դաստիարակին իւր աշակերտները կրօնական այն բարձր և ազնիւ զգացողութեամբ տաքցնելու ժամանակը կուգայ. զգացողութեամբ մը որ բնականապէս կը վերաբերի մարդու թէ՛ իմացական և թէ՛ բարոյական մասին: Այս գլխաւոր կէտն ալ անոնց աղէկ և դիւրութեամբ հասկնելու համար պէտք է ցուցնել թէ ինչ յարաբերութիւն և անբաժանելի կապակցութիւն մը կայ բնութեան ամեն մէկ մարմնոց մէջ թէ՛ կենդանի և թէ՛ անկենդան:

Այս ամեն տեսակ մարմինները բնութեան առնելով մանաւանդ մարդուս պէտք եղածներն անոնց մէջ գտնուած բնական օրէնքներն թէ՛ առեւելու և թէ՛ ծնանելու և թէ՛ իրենց տեսակը մշտնջենապէս պահուելու համար: Ուսկից կհետեւի և ծնունդ կառնու ասոնց ամենուն ծնունդ տուող կամ Վտեղծողին դէմ պէտք եղած երախտագիտութեան զգացողութիւնը, վերջապէս ցուցնել Վատուծոյ անհուն իմաստութիւնը և բարութիւնը, որ մարդուս է միայն տուեր տիեզերիս մէջ գտնուող իրմէ զատ բոլոր անկենդան և կենդանի արարածներուն վերայ տիրել, իշխել, հրամայել և իրեն պէտք եղածներն գործածել իւր կամօքը, խելքովը և բանականութեամբը:

Ահա հոս առանց վտանգի կրնայ անոնց խօսիլ բարոյական այն մասին պիտանութիւնը. այսինքն տղատութեան և անկոխութեան, մեր տեսակին միայն յատկացեալ այն զօրութեանը վե-

բայ, որն որ կտուրեցնէ մեր կերքերը սանձել, իշխել մեր անձին, վերջապէս մարդուս խիտկան յատկութեամբ բնն իր շուրջը եղող ամեն տեսակ մարմնոց իշխելու հրամայելու և մէկ խօսքով տիրելու: Այն ժամանակը կհասնի կրօնական այն բարձր փիլիսոփայութեան զգացողութիւնները տարածել այսինքն սիրել զՆստուած և յուսալ առ նա, որոնք մէկ խօսքով մեր բարոյական մասին գլխաւոր և առաջին հիմն ըլլալու պիտի ծառայեն:

Այնչեւ հիմայ եղած խօսքերէն կրնանք հասկնալ որ այն զանազան միջոցներով հետզհետէ և աստիճանաբար մեր երեք տեսակ գոյութեանցը վերայ ազդելով, որոնցմէ արդարեւ շատ և շատ քիչ յառաջ բերինք հոս, վերջապէս անսնցմով կարող պիտի ըլլամք ոչ թէ միայն ներկայ խումբ մը մարդիկ կատարելագործութեան վիճակի մէջ դնել, այլ և անոնց ապագայ սերունդը, այսինքն ամբողջ ազգ մը կամ բոլոր մարդկային սեռը:

Այսպէս սերունդը կատարելագործութեան վիճակին մէջ դնելու համար ուրիշ կերպ մ'ալ կրնայ գործածուիլ, այսինքն ցեղերուն իրարու հետ զուգաւորութիւնը (Տէ Թի-1, և Կեպե-Խալէրը. Յաղագս Թոմսեան Տարգմանչի սեռին) բայց ինչպէս որ ցեղերն իրարու հետ զուգաւորելու համար իրարմէ շատ հեռու կգտնուին, անոր համար մինակ մեկզմէկէ տարբեր բնաւորութիւն և կազմ ունեցող անձանց զուգաւորելովն բաւականալու է. ուրիշ կերպով խօսելու համար պէտք է ամուսնացողք իրարմէ բոլորովին տարբերին թէ բնաւորութեան և թէ կազմուածքի կողմանէ. այս միջոցները ի գործ դնելով ապագային մէջ պիտի կարող ըլլամք հաւկրնալ որ ամուսնութեան նպատակը շատ տարբեր է այսօրուան անհետն մտացածէն: Այն ատենը, մինակ հաւրում, հարստ և փառասէր ըլլալու

համար չպիտի ամուսնանանք, ինչպէս են այս դարուս մէջ եղած օրինակները. երիտասարդաց շատերն իրենց մեծ միջոց մ'ունեցած են բազմ վատկելու համար ամուսնանալ, առանց առած ամուսնոյն թէ բարոյականին և թէ կազմուածքին ուշագիւր ըլլալու. նոյն բանը կտեսնուի օրիորդաց կողմանէ, մէկ խօսքով երկու կողմանէ զիրար խաբելու միջոցներն ամենայն կերպիւ ի գործ դնելու վերայ են և այնքան անթիւ միջոցներ հարած են որ կարծեմ թէ այն միջոցները ի գործ դնելու համար պէտք եղած աշխատութիւնները հարստութիւն դիզելու համար ընէին, աւելի հանգստութեամբ և աւելի երջանիկ հետեւութեամբ պիտի կարող ըլլային իրենց նպատակին հասնիլ:

Պէտք է մտածել քիչ մ'ալ այս տեսակ ամբողջականութեան և առանց վախճանն նկատելու եղած ամուսնութիւններէն ծնած զուակալ թէ ֆիզիքական կազմուածքը և թէ նոյնպէս բարոյականը, որովհետեւ այս երկու կէտերուն ալ այսինքն թէ բարոյական և թէ ֆիզիքական կազմուածքին մօրութեանց շատերն և յոյժ շատերն ժառանգաւոր են:

Աստի ամուսնութեան նպատակը և հետեանքը աղէկ հասկնալով զանի ի գործ դնելու համար ամուսնիները այնպիսի կրթութիւն ունենալու են, որն որ կարող ըլլայ ազդել տղայոց թէ բարոյականին և թէ կազմուածքին և մէկ խօսքով առողջ անհասանելու ծնունդ տալ. և այն ժամանակը ոչ թէ միայն անոնց աղէկութեանը աշխատած պիտի ըլլամք, հապա նաեւ անոնց ապագայ սերունդին: Արդարեւ միայն փորձն է ապացուցանող որ ամեն խօրունկ և մեծ փոփոխութիւն աստիճանաբար ի գործ կդրուի մարդուս կազմ ունեցողին մէջ, այն փոփոխութիւնը բոլոր սերունդին կազմէ և երբոր այն

եղածը կազմուածքի օրինաց դէմ չէ : Ահա այս տեսակ միջոցներն ի դորձ դըրուելով շատ տեսակ կենդանեաց իրենց իսկական և բնական եղած բարբարոս , կատաղի սովորութեանց կամ բնաւորութեանց դէմն առնուած է , որոնց այնպիսի դէշ և փնաստկար որպիսութիւնները հետզհետէ պակսելով և միանգամայն շարունակելով տալ անոնց պէտք եղած յարմար կրթութիւնը . նոյնպէս մինչև անոնց սերունդը բոլորովին հակառակ բնաւորութեան տէր ընել :

Այս կերպով չէ որ շուն մը , բոլորովին իւր բնականին հակառակ , ընկերական բնաւորութեան տէր կրնայ կորըլալ . անանկ որ ինչպէս կոտենանք ամեն օր թէ այս անասունները իրենցմէ առաւել իրենց տիրոջը ծառայելու պատրաստ են :

Վերջապէս այս կերպով և յարա տեւութեամբ մարդուս բնական եղած մարդասիրական և բարեսրտական ըզգացողութիւնները , անոր կազմուածքին մէջ տեղի տալով , կարող պիտի ըլլանք անոր անձնասիրութիւնը և ետութիւնը բոլորովին ջնջել և հետեւաբար արմատացնել անոր սրտին մէջ մէկզմէկ սիրել և օգնելու այն քաղցր զգացողութիւնը , որն որ մինչև իր ընկերոջը երջանկութեանը համար իր անձը զոհ ընելու չպիտի խնայէ և ամենայն հաճութեամբ : Ահա ան ատենը մարդս պիտի ըլլայ ճշմարտապէս ընկերական , որն որ իւր իսկական և բնական բաժինն է . մէկ խօսքով այն ժամանակը պիտի կարենայ միայն հասկընալ որ մարդս է միայն ազատութեան մէջ ապրելու ստեղծեալ մարմինը և առանց անոր անկարելի է նորա հանգստութիւնը , անկարելի է տեսնալ անոր յառաջագիմութեան պատուը , լուսաւորութեան արգասիքը . վերջապէս բանական մարդուն փառքը . որովհետեւ Աստուած ստեղծած է զմարդ ազատ և

ազատութեամբ ապրելու . որովհետեւ այս տեսակ կեանք մը վարելու համար անոր ամեն մէկ պիտոյքներն հոգացեր է . իւր անձը հանգիստ կամ ազատ պահելու համար զանազան միջոցներ հնարելու կէդրոն մը , ուղեղ մը տուած է , որով պիտի կառավարէ մարդս իւր մարմինը և իւր իշխանութեանը տակ պիտի ապրին և մնան շուրջը եղող ամեն տեսակ մարմինները . զորս բնութիւնը արարչական կարգին մէջ իրմէ շատ ստորին վիճակի մէջ դրած է :

ԱՌՈՂՁԱԿԱՆ

ՀԱՉԵՐԱԿ (նԱԳՁ)

Ինչպիսիւնութիւնը կտրվեցնէ մեզի որ մարդուս շնչերակին թիղման (նաւըղ աթմագ) մէջ մեծ օրէնք մի կայ : Սարդս ծնած օրէն մինչև ցմահ զանազան վիճակներու մէջ կմանէ , կամ թէ մարդուս կազմուածքին վիճակը միշտ և մի նոյնը չմնար , հապա՛ ինչպէս յայտնի է թէ տարբեր սահմաններու և որոշ ժամանակներու բաժնուած է մարդուս կեանքը : Այս պատճառաւ մարդուս կենաց շրջանը տարբեր ժամանակներով որոշուած են : Բայց մենք այս մասին համար այն զանազան բնականաց և առողջաբանից և ոչ մէկին վրայ խօսելով , այսօր լուսաւորեալ դարուս մէջ ընդունուած դրութիւնը միայն յառաջ պիտի բերեմք , որ է հետեւեալը ,

- Ա. Մակր-Բիւն .
- Բ. Երիսասարդութիւն ,
- Գ. Կապարելութիւն .
- Դ. Ժերութիւն :

Այս բաժանման յառաջ բերելնիս սա օգուտն ունի , թէ բաժնիս աւելի դիւրութեամբ հասկննելու կրնայ ծա-

ուայել . ուստի ընդհանրապէս խօսելով մարդուս կենաց առաջին շրջանին մէջ երաններուն թնդման թիւն 120 է . երկրորդինն է 70 էն մինչեւ 80 . երրորդինն է 60 էն մինչեւ 70 . իսկ չորրորդինն մէջ Ը0ը անտոփոխ կմնայ :

Այս վերայիշեալ թիւերն մարդուս առողջ վիճակին մէջ եղածներն են . երբոր մարդս փոքր ինչ այս երջանիկ վիճակէն խտտորի , մէկ խօսքով երբ որ քիչ մը տկարութիւն կամ թեթեւ հիւանդութիւն մ'ունենայ , անմիջապէս այս թուոց մէջ փոփոխութիւն մը կը մտնէ և երբեմն ալ կարգէ դուրս փոփոխութիւն մը :

Ստորաբար և ըստ կանոնի բորբոքումով (իւֆնէթի) եղած հիւանդութեանց մէջ շնչերակին թնդման թիւը կբարձրանայ և այն ալ հիւանդութեան տեսակին , աստիճանին և ուրիշ զանազան անզգալի սրտապայից համեմատութիւնք :

Բորբոքումով եղած հիւանդութեանց մէջ ընդհանրապէս այս թիւը կաւելնայ , նա մանաւանդ հիւանդութեան առաջի օրերը , և երբոր գրգռողութեամբ այս տեսակ հիւանդութեանց գերի ըլլող մեռնի , որ անանկին կաղմուածքը նիհարացած և հետեւաբար շատ տկարացած է , երթալով այն թիւը բոլորովին դադրելով , վերջապէս մահ կպատճառի :

Այլ թէ միայն բորբոքում ունեցող հիւանդութենէ մը մեռնողին շնչերակին թնդման թիւը կպակսի , այլ և աւելն տեսակ հիւանդութեանց վերջին եղբին մէջ այս թիւը պակսած է . ուստի ըսել կուզեմք որ այս թիւն ընդհանրապէս բորբոքում ունեցող հիւանդութեանց մէջ կաւելնայ և այս տեսակին հակառակ եղող հիւանդութեանց մէջ ալ կպակսի :

Շատ առաջները գրեթէ ամեն բնութիւնք իրենց ձեռքն եղող հիւանդաց հիւանդութեանն առաջնորդ ունենին , հիւանդին շնչերակը , այսինքն հիւանդ

դութեան աստիճանը , փտանգը , կամ օր ըստ օրէ հիւանդութեան ծանրանալը կամ թեթեւալը շնչերակին զարկին թիւէն կգուշակէին , առանց ըզգուշութիւն կամ ուշադրութիւն բնելլու հիւանդութեան միւս նշաններուն . բայց օր ըստ օրէ և բժշկական ֆութեան այն քարձը արհեստին սքանչելի և երջանիկ յառաջադիմութիւնը : այս դրութեան սխալ , փտանգաւոր և ցաւալի հետեւութեանց պատճառ տալով ամենայն կերպիւ հասկնալով , բարեբաղդաբար այսօր և ոչ մէկ կողմ այս շատ անգամ սխալեցուցիչ դրութեան կհետեւին բժիշկք :

Իրաւ է որ շատ տեսակ հիւանդութեանց մէջ շնչերակին թնդման թիւէն հիւանդութեան աստիճանն ու անոր յառաջ կամ ետ երթալը կհատկացուի , բայց շատ անգամ անոր միայն հետեւելով մեծ և մինչեւ անգամ մահառիթ սխալանաց մէջ ձգուելուն , այսօր բժիշկներն գրեթէ իրենց համար երկրորդական նշանի տեղ գրած են այս միջոցը :

Շնչերակին թնդման թիւն այնքան շուտով կաւելնայ և կպակսի , որուն շատ անգամ պատճառներն անտեսանելի և անիմանալի են , երբեմն անըզգալի և փոքր առթիւ մը այս թիւը կրնայ աւելնալ կամ պակսիլ :

Երբոր բժիշկ մը հիւանդին քով երթալուն պէս , մէկէն ի մէկ անոր շնչերակը քննէ բոլորովին կոխալի . ասոր հմուտ և խելացի բժիշկը հիւանդին շնչերակին աստիճանէն բան մը հասկընալ ուղեւուն համար , հիւանդին քով կեցած և զանի քննելու միջոցին մէջ շատ անգամ կշօշափէ . նա մանաւանդ սրտի և անոր հետ յարաբերութիւն ունեցող հիւանդութեանց մէջ , որ յիրաւի այն ժամանակը այն տեսակ հիւանդութեանց աստիճանը մինակ այս նշանն է գլխաւորապէս բժիշկին ուշադրութիւնը գրաւող :

Արդարեւ եթէ շնչերակին զարկին թուոյն այնքան չուտով փոփոխելու պատճառ տուող այն անհամար պարագայները գրի առնելու ըլլամք մէկ քաւնի թուղթ զտհեղու եմք : Որովհետեւ ոչ թէ միայն շնչերակին թուոյն մէջ մարդու մարմնոյն հիւանդ եղած աւտեն փոփոխութիւն կ'մտնէ, այլ նաեւ առանց զգալի հիւանդութիւն մ'ուսենալու, շատ կէտերու կամ պարագայներու մէջ ահաւել տարբերութիւններ կ'գտնեմք, ինչպէս են կերակուրէ յառաջ և ետքը, նստելու և պառտելու, վերջապէս երկու առողջ կիներ որոց մէկը յղի ըլլայ, մեծ տարբերութիւն կրնա գտնել այս երկուքին մէջ, որչափ որ երկուքին ալ մարմինն առողջ ըլլայ ու միւսն այն հասակի տէր ըլլան :

Այս տեսակ պարագայներու մէջ, որչափ որ մեծ տարբերութիւն կայ ալ նէ, բժշկի համար չէ, որովհետեւ բժշկի լաշակերտը բոլոր այս և ասոնց նման անհամար կէտերը սովորած և փորցած է, բայց դժբաղդաբար այնպիսի պարագայներ կան, որոնց մէջ ոչ թէ միայն սանկ բժիշկ մը, այլ նաեւ բժշկու թեան Հայրն անդամ կարող չէր այն պարագայները նկատել առանց փորձաւորութեան. ահա այն կէտն է միայն իմ ուշադրութիւնս գրաւողը և հետեւաբար այն պիտի ըլլայ այս անգամուն համար խօսելիքս, թողլով ուրիշ յօդուածներու շնչերակին վերայ մասնաւորապէս խօսելու, որոնք մասն կընեն « ՄԱՐԴԱՅԻՆ ԲՆԱԶՆՈՒԹԻՒՆ » անուն պատուական գիտութեան :

Բայց մեղի առարկայ ըսած խնդիրը չսխառ՝ յարմար կսեպեմ սա հետեւեալ մէկ քանի խօսքերն ալ ընել, խօսելինս ընթերցողաց աւելի դիւրամբող ներքի ընելու համար, որովհետեւ մեր նպատակը ոչ թէ հասարակաց ցուցնել է մեր գիտութիւնը, այլ կարելի եղածին չափ ձեռքէ եկած բարութիւնն

ընել, որն որ մարդուս պարտաւորութեանց գլխաւորն և առաջինն է : Աւտի նախագասելով որ հանդիսիս մէջ պարունակող յօդուածներուն մեծ մասը բժշկականութեան վերաբերեալ գիտութեանց ճիւղը կազմելու և դժբաղդաբար գեաւ մեր Վրդին հասարակութիւնը՝ ուսումնականութեան այս մասին ապարիդին մէջ չմտնելուն, և ինչպէս ըսինք վերը թէ մերութեան ալ մեր ձեռքէ եկած ծառայութիւնն ընել ըլլալուն, հետեւաբար ինձ անհրաժեշտ պարտաւորութիւն համարած եմ կարելի եղածին չափ խօսքերնիս ամենապարզ կերպով և օրինակներով բացատրել, փաստոյ կիներէմ որ ինթերցողք ներդրամիս ընին եթէ երբեմն ալ խօսքերնիս պարզելու մասք մեր նըպատակէն կհեռանամք :

Յայտնի է ամենուս որ ամեն մարդ իր ունեցած ծանօթներէն և բարեկամներէն մէկը կամ մէկ քանին ամենեւին պանիր չկարենայ ուտել. ոմն ալ խնձոր, միւսը տանձ, և ասոնց նման սրտուղներ և կերակուրներ չուտող մարդիկներու օրինակներն անթիւ են. ըսածս ապացուցանելու համար ամենեւին չեմ երկարեր խօսքս և միանգամայն աւելորդ կսեպեմ մեղի ծանօթ եղող այս տեսակ մարդոց անուններն գրի առնել. որովհետեւ համոզուելու համար ամեն ոք իր անձին, ընտանեաց և բարեկամաց վրայ կրնայ փորձել :

Եթէ քիչ մը մտածելու ըլլամք, մէկէն ի մէկ մեղի բոլորովին գէժ պիտի դայ. զորօրինակ առնենք խաղողը, կը մըտածենք որ այս անուշահամ և զովացուցիչ պտուղը ինչպէս կրնայ ըլլալ որ մարդուս դպչի : Այլու տարի առաջ մեր դրացիներէն մէկը թութ ըսուած սրտուղը չէր կրնար ուտել. օր մը իրեն հիւր եկողներն կատարեն զինքը որ թութ ուտէ. խեղճը գիտնալով որ գլխուն փորձանք մի պիտի բանայ և միւս անգամայն իր բարեկամաց սիրտը կուտ

բէլ չուղելուն համար ակամայ բայց գիտութեամբ մէկ քանի հատիկ կուտէ որուն վերայ անմիջապէս որովայնի ցաւ մը (սանձը) և փսխել մը կսկսի, որոնց դէմը առնելը անկարելի ըլլալուն վերջապէս մեր խեղճ դրացիներ բազումն ներդուելով, չարչարուելով և անտանելի ցաւեր քաշելով վերջապէս ունայն տեղը մինչև ի մահ զոհ կըլլայ. ահա ո՞վ կըսէ և կհամարձակի ըսելու թէ թուժ ըստած պտուղը վտանգաւոր և այսրան ցաւալի հետեւութեանց պատճառ առողջ պտուղ մի է :

Մինչև հիմայ յառաջ բերած օրինակներու վերայ կարելի է ընթերցողը զարմանան թէ ի՞նչպէս առողջարար և զովացուցիչ պտուղներն և երբեմն ալ սննդարար կերակուր մը մարդուս, նա մանաւանդ առողջ մարդուն վնաս և երբեմն ալ մեծ և ցաւալի հետեւութեանց առիթ կուտայ. կյուսամ ալ աւելի պիտի զարմանան հետեւեալ օրինակներն ալ կարգալու ըլլան :

Կան անանկ հիւանդութիւններ, նոյնպէս և այնպիսի դեղեր որ աշխարհածանօթ է, ինչպէս են այն տեսակէն հասարակ ջերմը, (սըթմա, fièvre intermittente), սոլֆաթ (sulfate de quinine) մկնդեղը (սըչան օթու, arsenic) և այլն և այլն : Ուստի յայտնի է որ հասարակ ջերմին դէմը առնելու համար որքան որ հասարակութեան տարբեր և շատ տեսակ դեղեր կգործածուի ալ նէ, գործածուած այն ամեն դեղերուն մէջէն ամենէն ընտիրը, ամենայն դիւրութեամբ այն հիւանդութեան դէմը առնող կամ բժշկապէս խօսելով անոր իսկական (specifique) դեղն է (Սոլֆաթ) :

Այս ճշմարտութիւնը ոչ թէ մինակ բժշկական մէկ Արաբիան կրնդունի, հազա երկրագունտիս մէջ գտնուող բոլոր բժիշկներն, հետեւաբար բոլոր բժշկական դպրոցներն և Արաբիականն է. սա ալ կայ որ աս ճշմարտութիւնը ըն-

դունելու համար շատ փորձեր եղած է և ամեն օր ալ կըլլայ. բայց և այնպէս պատահած է և ամեն օր ալ կպատահի և պիտի պատահի դժբաղդաբար որ երբեմն եթէ մինչև անգամ հօխայներով սոլֆաթ առնէ հիւանդը, ամենեւին օգուտ մը չբաղէ և երբեմն ալ բժշկական և դեղագործական օրինօք տրուած չափով սոլֆաթ իբրև թոյն ծառայէ. ինչպէս որ անցեալները մի և նոյն բանը պատահեցաւ իմ բաժանորդ բարեկամներէս մէկուն. 16 տրամ ջրով 18 ը ցորեն սոլֆաթ առած էր. եթէ զինքը դարմանող բժիշկը մէկ վայրկեան դէռ ուշ գար և հետեւաբար ցաւալի հետեւութեան դէմն առնելու միջոցին սահմանն անցներ, անշուշտ բժիշկը իւր հիւանդը կամ բոլորովին յուսահատ վիճակի մէջ կամ մեռած պիտի գտնէր : Ասկից զատ կպատահի երբեմն ալ որ հիւանդը չկարենայ ներսէն սոլֆաթ առնել, որուն համար հիւանդին մարմնոյն այնինչ կողմը Բէկէլէան Եգիպտէ (vesicatoire) մը կը անան և սոլֆաթ անոր վերայ կցանեն. շատերն ալ մի և նոյն դեղին ամեն տեսակ պատրաստութիւնները չեն կրնար առնել անխտրաբար. որ մէկը ջուրը, որ մէկը փոշի և այլն :

Այնպէս մկնդեղը, որուն ամենափոքր մասն անգամ սարսափելի թոյն մի է. վասն որոյ անոր գործածութիւնը քիչ և շատ քիչ անգամ կտեսնուի. բայց շատերն ալ առանց վնաս մը կրելու կրնան տանիլ :

Ահա ատոնք և ատոնց նման անթիւ օրինակներն կրնան ապացուցանել և ամենայն դիւրութեամբ որ մարդոց մէջ այնպիսիներ կգտնուին որ երբեմն ըստ կանոնի հետեւելով կլնաստին և երբեմն ընդհակառակն բոլորովին կանոնի դէմ վարուելով և ոչ մէկ գէշութիւն մի զգալէն զատ աղէկութիւն ալ կհետեւի :

Ահա այս տեսակ մարդոց բնական է կամ կարգէ դուրս ունեցած բնուո-

րութեանը կըսուի սեփհական բնութիւն (idiosyncrasy) :

Ուստի այսքան խօսելէն ետքը կանցնիմ անմիջապէս ինձի նպատակ ըրած խնդրոյս , որ է Ելեւիլ :

— Վերը ըսինք թէ մարդս իր տարբեր հատկաներուն մէջ շնչերակին զարկին թիւն ալ կտարբերի . բայց այս թիւը որքան որ ընդհանրապէս ասանկ օրէնքի մը կհետեւի ալ նէ , երբեմն կխտտորի . խօսքս աւելի պարզելու համար օրինակաւ մը բացատրեմ . վերը բաժնածնուս հետեւեալով տղու մը ծնած օրը առողջ ըլլալով իր շնչերակին թնդման թիւը պիտի ըլլայ 100 էն մինչեւ 120 . բայց խտտումամբ և առողջ մարմին և մի և նոյն հասակը ունեցող տղայ մը կրնայ ըլլալ որ նոյն թիւը շատ պակաս և կամ շատ եւել ըլլայ : Որոնց եթէ հմուտ բժիշկը մտադիւր չըլլայ հարկաւ և առանց տարակուսի մեծ սխալանաց մէջ կրնայ իյնալ . և երբեմն ալ այնպիսի սխալանաց՝ որոնք մինչեւ մահու առիթ կրնան ըլլալ :

Օրօրինակ ինչպէս ըստ օրինի բընազննութեան ապացուցեալ է որ տղու մը շնչերակը առողջ ատենը մինչեւ 120 պիտի զարնէ . բայց երբեմն կպատահի որ 120 ի տեղ 60 զարնէ կամ 120 ի տեղ 180 , առանց և ոչ մէկ տկարութիւն մ'ունենալու . այն խօսքերը կրնամք ըսել մարդուս տարբեր հատկաներուն մէջ եղած շնչերակին թնդման թուոյն վերայ . բայց խօսքերնիս համառօտ և պարզ ընելու համար մինակ առաջին հասակը կամ տղայութիւնը յառաջ կը բերեմ խնդրոյս զայն առարկայ ընելով : Եւ քանի որ հիւանդութիւնը մարդէս գրեթէ անբաժանելի է , անշուշտ օր մը պիտի պատահի որ այն տեսակ կարգէ դուրս տղայ մը հիւանդանայ , և թէ որ զանի խնամելու եկող բժիշկը առաջին անգամ տեսած գտնուի , կամ եթէ եկող բժիշկը այն տղուն առողջ վիճակին վերայ տեղեկութիւն չունե-

նայ և կամ տղուն առողջ վիճակին մէջ անոր շնչերակին թնդման թիւն քանի ըլլալը չգիտնայ , անշուշտ մեծ սխալանաց մէջ պիտի իյնայ . եթէ թիւը շատ բարձր տեսնէ , անոր համեմատ այսինքն թիւը պակսեցնող դեղեր պիտի տայ և հրամայէ և տարակուս չկայ որ շատ անգամ արիւն առնել և երբեմն ալ տղոռկ (սիւլիւկ) դնել պիտի տայ . և ընդհակառակն երբոր թիւը շատ վար տեսնէ , անմիջապէս հիւանդը ուժովցնելու դեղեր տալու պիտի ստիպուի , ինչպէս որ ըստ օրինի այնպէս ընել հարկ է :

Ուստի այս տեսակ և ասոր նման ուրիշ պարագայի մը բժշկին ըստ օրինի վարուելէն արդեօք ի՞նչ դէշ և ցաւալի հիւանդութեանց առիթ չպիտի տայ . ուստի փառք յառաջագիմութեան այն բաղմաճիւղ արհեստին , բժշկութեան , որ այսօր բոլորովին համոզուելով թէ հիւանդին մինակ շնչերակին վրայ դէտողութիւն ընելու չեն բաւականանար բժիշկք : Եւս վտանգաւոր սովորութիւնը այնքան հինցած է հասարակութեան մէջ որ հիւանդաց շատերն անմիջապէս իրենց ձեռու ընին կերկնցնեն , և սա խօսքերն ընելով միանգամայն բժիշկին թէ ի՞նչ է իմ հիւանդութիւնս :

Բայց որքան որ այս հին դրութիւնը բոլորովին ոչնչանալու վրայ է ալ նէ , կրկին շատ գէշութիւններ յառաջ կըրնայ գալ եթէ սա հետեւեալ միջոցին ուշադրութիւն և զանի ի գործ դնելու ջանք և կամք չունենամք : Եւս և ասոր նման կարգէ դուրս գէշութեանց դէմը առնելու համար պէտք է որ առնեն ընտանիք իր յատուկ բժիշկն ունենայ , ոչ թէ միայն այս տեսակ պարազայներու մէջ աղէկ է , այլ և ամենայն կերպով այս դրութեան աղէկութիւնը չենք կրնար մոռնալ . ինչպէս որ ԲԵՃԻԿԻՔ վերնագրով առանձին յօդուածի մը մէջ պիտի խօսիմք :

Աւստի կրկին կրտսմ որ այս տեսակ գէշութեան մը առաջը առնելու համար մինակ միջոց ամեն տուն իւր յաւտուէ բժիշկն ունենալու է : Արովհէտեւ գիտնալով այն ժամանակը բժիշկը խնամելու հիւանդին բնաւորութիւնը և այս տեսակ կարգէ և կանոնէ դուրս եղած խոտորմունքը (եթէ կայ նէ) իրեն առաջնորդ բռնելով ըստ այնմ կամ ըստ պարագային վարուելու կրտսիպուի և այն ժամանակը 160 կամ 180 թիւը իրեն համար այնքան բարձր չգալուն սխալանաց ենթակայ չըլլար և հետեւաբար սխալ դարման ընելու առիթ չունենար : Նոյնպէս 120 ըլլալու տեղ 60 կամ 80 եղած ատենը : Աւրեմն ինչպէս պիտի գուշակէ և պիտի կարենայ նախատեսել բոլորովին օտար բժիշկի մը : Ուստի վերջացնելով խօսքս այս կէտին վերայ քիչ մ'ալ աւելի խորհելն ընթերցողաց կ'թողում :

ԼՈՒՍՆԻՆ ԳԻՇԵՐՆԵՐՈՒՆ ՊՏԵՏԵԼԵՆ

ՅԱՌԱՋ ԵԿԱԾ ՎՏԱՆԳՆԵՐԸ

Սպարապաղաքիս մէջ շատ կողմերը սովորութիւն եղած է մանաւանդ մէկ քանի տարիներէ ի վեր, ընդհանրապէս լուսին եղած գիշերները մէկ քանի ժամ, շատերը մինչեւ առաւօտ պտըտել, առանց գիտնալու թէ ինչ օգուտ ունի կամ ինչ գէշութիւն կրնայ պատճառել այս ընթացիկները :

Ընկնող գիտնալու կրտսմ, որովհէտեւ եթէ պտըտողներն իրենց առողջութեանն օգուտ մը բերելու համար ըլլար, մինակ շաբաթ և կիւրակէ գիշերները չպիտի պտըտէին : (Ընթերցողը կրնայ նշմարել որ մինակ այս երկու գիշերները պտըտողներն ինչ նպատակ ունին) : Իրաւ է որ ամառ ատեն ցուրեկներն աղէկ չըպտըտուիր, թէ տա-

քութեան և թէ շատ փոշի (թող) ըլլալուն պատճառաւ : Վասնորոյ շատերը կամ թէ անոնք որ այնպիսի կողմեր կը բնակին որոնք կարող են գիշերները ժուռ գալ, որոշած են ցորեկները գիշերուան փոխանակել : Վասն զի շատ կողմեր այս դրօսանքէն զուրկ են ոչ թէ չուղենալու և կամ չսիրենու, այլ այս կէտին յաջող պարագայի մէջ չգտնուելնուն համար : Աւստի և հետեւաբար խօսքերնիս մինակ գիշեր պտըտողներուն համար պիտի ըլլայ մէկ կողմանէ, միւս կողմանէ ալ այս դրօսանքէն (որ շատ անգամ վտանգաւոր է զանազան նկատմամբ) զուրկ եղողներն հանդարտեցնելու :

Հոս յարմար կսեպեմ խնդիրս չըսկոած, հետեւեալ Տնկաբանութեան (Botanique) վերաբերեալ հետաքրքիր ուրումնական օրինակը յառաջ բերել, որն որ մեծ յարաբերութիւն մ'ունի խօսելիքիս հետ :

Յայտնի է ամենուն որ պարտիզ պանները մեծ զգուշութիւն կրնեն աւանաւ ատեն նա մանաւանդ լուսնի գիշերը իրենց պարտիզին մէջ գտնուած դեռ փափուկ և նորաբայս զանազան տնկոց և ծաղկանց և այլն վերայ : Եւ յիրաւի այն պարտիզպանները որ այս զգուշութիւնը կրնեն, գիտեն թէ ըրածնին ինչ նպատակի կ'առնայէ, բայց դժբաղդաբար պատճառը չեն գիտեր, մինակ սովորութիւն մի եղած է իրենց մէջ և բարեբաղդաբար այնչափ արմատացած է այն սովորութիւնը որ մինչեւ պարտիզպան աշակերտաց յանձնը ուած պարտիզներուն վերայ զգուշութիւն ընելու և իրենց ուշադրութիւնը բոլորովին այս կէտին վրայ գրաւած են : Եւ ինչ է ասոնց այս կէտին վերայ այսքան հետաքրքիր ըլլալուն նը պատալը : Ինչպէս որ խօսած եմք մեր նախորդ թերթերուն զանազան խօսակցութեանց մէջ, թէ ամպերը զանազան պաշտօններ ունին, և անոնց ու-

նեցած այն զանազան պաշտօններէն մէկն ալ սա է թէ անոնք մեծ արգելք են գիշեր ատեն երկրիս շատ շուտ պաղելուն, որովհետեւ եթէ երկնի և երկրի մէջ ամպ չգտնուի, այն ժամանակը երկրիս տաքութիւնն ուղղակի և անգաւաբար Նրկնէս քաջութուն Նոր շուտ և քիչ ժամանակի մէջ պաղելու պատճառ պիտի տայ, ինչպէս որ ամեն օր օրինակներն ակնյայտիման կտեսնեմք, և ամեն օր ասոր փորձը կրնայ ամենայն դիւրութեամբ ընել: Այս մեծ պատճառին համար պարտիզպանները ստիպուած են դեռաբուսիկ տունիկերն ու ծաղիկները պաղէն չկորսնցնելու համար զանաք որ եւ իցէ միջոցաւ մը ծածկել և հետեւաբար աղատ պահել զանաք երկնի և երկրի մէջ ամպ չգտնուած լուսնի գիշերները, երկրիս շուտ և քիչ ժամանակի և սատիկի կերպով պաղելէն յառաջ գալիք վնասներուն գէշն առնելու համար:

Աստի սա պարզ օրինակէն կրնանք հասկնալ և ամենայն դիւրութեամբ որ ամառ գիշերները մանաւանդ լուսին եղած ատենը, երկրիս շուտ և քիչ ժամանակի մէջ կտաղի. երկրորդ եթէ երկնքն ամպով գոցուած ըլլայ, երկրիս այնքան չկրնար պաղիլ. և այնքան սակաւ կտաղի, որքան որ ամառց թիւը շատ ըլլան:

Աստի քանի որ պարտիզպանք տուն կերը և ծաղիկները և այլն պաղէն աղատ պահելու համար և հետեւաբար այն պաղութենէն յառաջ գալիք գէշութեանց գէշն առնելու զանազան միջոցներ գործածուելու ստիպուած են նէ, որքան առաւել մարդս պէտք է զգուշանալ այս տեսակ առողջութեան վնասակար կէտէ մը հեռու կենալ. և յիշատի վնասակար կէտէ մը կըսեմ որն որ շատ անգամ շատ տեսակ և յաւալի հիւանդութեանց պատճառ եղած է և ամեն օր ալ կրնայ ըլլալ. և գլխաւորաբար անոնք առաւել եւս կը

վնասեն որոնք ընդհանրապէս décoller ըսուած կերպով հագուած են: Տեսիլի կըսուին այն տեսակ հագուստներուն, որոնց ձեւէն և տեսակէն զանաք կրողներուն ուսերը և կուրծքին ամենափափուկ մասերը բոլորովին մերկ կը մնան. այս անգամ այս կէտին վերայ չխօսելով, կիսոտանամ յառաջիկայ թըւով զատ յօդուած մ'ընել: Աստի աւառ գիշեր մանաւանդ լուսին և միանգամայն երկնի առանց ամպի եղած ատենը պորտոգներուն պատահելիք վնասներուն բուն իսկ պատճառը խոնաութեան կրնա՞յ տալ (նոյնպէս ուրիշ յօդուածով մը այս կէտին վերայ ալ զատ պիտի խօսեմք) որովհետեւ այս վնասակար և վատառողջ կէտն է որ շատ պարագայներու մէջ մարդս առողջութեան կողմանէ կ'իյնասի: Աստի կը հետեւի որ այս կարեւոր խնդրէս երկու ուրիշ և զանազան նկատմամբ իրարու հետ սերտ յարաբերութիւն ունեցող խնդիրներ յառաջ կուգան, որոնց մասնաւորապէս խօսելն պէտք համարելով խօսեցանք:

Աստի այս անգամ մեր ըրածը պիտի ըլլայ առաջին թէ ի՞նչ գէշութեանց պատճառ կրնայ տալ այս կէտը, որուն վերայ արդէն օրինակաւ խօսեցանք. երկրորդ պիտի ցուցնենք թէ այս պարագային մէջ ի՞նչ զգուշանալու կէտեր կան, կամ թէ այս վնասակար կէտէն յառաջ գալիք ցտաղի հետեւութեանց դէմը առնելու համար ի՞նչ պէտք է ընել առողջութիւնը սիրող մարդը:

Նախ պէտք է զգուշանալ շատ քիչ կամ բոլորովին չպտրտիլ այն լուսնի գիշերը մանաւանդ որ երկրիս բնորոշին պայծառ է կամ ամպոտ չէ, բայց նախատեսելով անշուշտ որ բոլորովին չը պտրտուին անկարելի է և զանազան պարագայներու տղադաւ, որովհետեւ այն զանազան պարագայներէն մինակ մէկը յառաջ բերելով կ'յուսամ որ ամեն խոհական օր իրաւունք պիտի տայ,

վասն զի և դժբաղգաբար մեր հասարակութիւնը մարդուն անգին պահպանութեանը պէտք եղած ուսմանը ներք բոլորովին չգիտնալուն, ինչպէս են բնական գիտութիւն, տարրալուծութիւն, բնագիտութիւն, աստղագիտութիւն և այլն ասոնց նման ամենափոքր ուսմանը ներք չեն գիտեր թէ ամեն օր, ամեն վայրկեան ի՞նչ վրնասակար պարագայներու մէջ կրնան իրենց անձերը և հետեւապէս չգիտութեամբ մեծ վնասներու և ցաւալի հիւանդութեանց առիթ կուտան :

Հետաքրքիր ընթերցողը այս կէտէն յառաջ դալիք փաստակար հետեւութեանց վերայ կասկած չընելու կամ ըսածիս վերայ շուտով համոզուելու համար, սա ամենապարզ միջոցը կառաջարկեմ թէ գիշերներն պըտրտողները տուն դառնալու ժամանակին հագածնին շօշափեն որ միշտ խոնաւ և շատ անգամ թրջածի պէս պիտի գըտնեն . հարկաւ խոնաւութեան վրայ խօսած ժամանակս (և անկից ծնունդ առած ցաւալի հիւանդութիւններն յառաջ բերելու տարակոյս չունիմ որ անոնք որ աւելի լաւ պիտի հասկնայ և համոզուելով հետեւաբար մեծ զգուշութիւն պիտի ընէ լուսնի և մանաւանդ երկինքը պայծառ եղած գիշերուն մէջ ժուռ դալու ատենը :

Աստի կիրկնեմ թէ այս ատեսկ և մեր կամքէն կախում ունեցող փնտնելէն աղտոտ մնալու համար պէտք է կամ բոլորովին չպտրտիլ, կամ թէ պտրտելու ժամանակ պէտք եղած զգուշութիւններն չմոռնալ, ահա այն ըզգուշութիւններն են նախ . բիշ պտրտիլ, երկրորդ՝ ցուրտ չըգալու և խոնաւութեան այն փնտնակար կէտին ընելիք գէշ ազդեցութենէն կտրելի եղածին չափ ազատ մնալու համար յարմար հագուստներ հագնել, որն որ շատ անգամ ընդհակառակն կոտեսնուի, և ի՞նչ, շատերն մանաւանդ օրիորդները

շատ փափուկ հագուստով կպտրտին, անանկ որ կարծես թէ բան հագած չեն և գիտութեամբ, որովհետեւ իրենց նպատակը զովանալու, մարտելու և ուժ առնելու համար չէ, հապա . . . :

Եւ որչափ ժամանակ այս կերպով կպտրտին ալ, մինչեւ որ բոլորովին ուժերնին հասնի և կարողութիւն չունենան . մինչեւ անգամ ոչ մէկ գայլ մը առնելու և հագիւ թէ տուն գան չեն դար, մէկը մէկ կողմը, միւսը մէկ կողմը կմեռնի բոլորովին ուժաթափ, թուլ, անանկ որ կարծես թէ ծանր հիւանդութենէ մը ելած է . և քիչ մը հանգստանալէ վերջը՝ ոտքի, գլխի, աչքի ցաւերն, քիթերնուն բերաննուն և աչքերնուն մէջ գացած փոշիներն մաքրելու կեննեն, և շատերն ալ մաքրութեան վերաբերեալ այս կէտերուն ալ զգուշութիւն չընելուն համար յառաջ եկած ցաւալի հետեւութիւններն նկարագրելն աւելորդ կհամարիմ :

Եւ արդեօք յառաջ եկած գէշութիւններն մինակ ասոնք են . ուր թուղովք անտեսութեան վերաբերեալ փնտնելը, որոնց համար շատ տուններ մեծամեծ գժտութեանց և փնտնակար վէճերու պատճառ կուտան . և կարելի է նոյնպէս բարոյականի վերաբերեալ ցաւալի հիւանդութեանց պատճառ տալն մոռնալու, որն որ հիւանդութեանց ամենէն ծանր կրնայ համարուիլ :

Հա այս առթիւն համար ըսած եմ շատ անգամ, կըսեմ և միշտ պիտի ըսեմ թէ քանի որ աղջկանց դպրոցներու հիմնարկութիւն չկայ, չկայ Հայ ազգին յառաջագիմութիւն . և ասով փոխանակ լուսնի խաւարն ընկած պիտի սեպուինք և հետեւապէս մէջ և մեր ազադայ սերունդին . . . :

Խոսակցութիւն ԺԸ.

1. Ի՞նչ է սնունդի մը գլխաւոր օգուտը :

— Սնունդի մը գլխաւոր նպատակն է, կենաց գործունէութեամբ ըստ պահանջի կենդանական նիւթին պակասութիւնը լեցնել. ուստի պէտք է արդանդնիս լեցնելու հոգեկներ, այլ կշտանալու : Հարիւր տրամ միսը օխայ մը լուբայի հաւասար սնուդն կրնայ տալ. բայց ստամոքսին հոգներուն մէջ ահռելի տարբերութիւն կայ. տարբերութիւն մը որ ամեն ոք կրնայ հասկնալ :

2. Կերակուրի ատեն խմուած ջրին օգուտը ի՞նչ է :

— Կերակուրի ժամանակ ջուր խըմելու զանազան պատճառներ ունիմք. մէկ մը որ ծամածնիս դիւրութեամբ եւ ցաւ չպատճառած մինչեւ ստամոքսին մէջ երթալու համար. երկրորդ, ջրին մէջ հալելու կամ լուծելու յատկութիւն ունեցող մասերուն պէտք եղած հեղուկը մատակարարելու. ուստի կերակուրի ատեն ջուր խմելն մոռնալու չէ, վասնզի ոչ թէ միտակ այս հեղուկը կերածնիս դիւրութեամբ ստամոքսին մէջ տանելու կծառայէ, այլ եւ մարտողութեան ալ շատ դիւրութիւն կուտայ, ստամոքսին եւ մարտողութիւնը կատարելու պաշտօն ունեցող անդամոց մէջ գտնուած զանազան հեղուկներուն հետ բնկերանալով :

3. Ինչո՞ւ համար ամառ ատեն աւելի ջուր խմելու փափաք ունիմք :

— Որովհետեւ ամառը մորթային արտաշնչութիւնը շատ սաստիկ կըլլայ, որուն պատճառաւ շարունակ կըբարձրնիք եւ քրտնելով արեան ջուրը կ'աւկասի :

4. Ըմաները պէտք է որ քրտնիմք,

կամ թէ քրտնելիս տաքութեանէն յառաջ կուգայ :

— Առողջութեան օգուտը ըլլալուն համար քրտնելիս պէտք է. վասնզի ի՞նչ է քրտինքը ըսածնիս, եթէ ոչ ջուր. ուստի քրտնեքը մորթին դուրսի կողմը ելելով, տաքութեան բարձր անտիճանին չգիմանալով կշտիանայ, ահա քրտնեքին այս կերպ շոգիանալովն է որ մարդիկ ամառ եղանակին շատ տաք օրերուն կրնան դիմանալ :

5. Ի՞նչպէս կրնաս մեկնել թէ քրտնեքին շոգի դառնալով մարմնին զովութիւն կըգայ :

— Քիզիկական ամենապարզ օրէնք մը դիւրաւ կրնայ մեկնել ըսածս թէ, ուր որ կարծր մարմին մը հեղուկի վերածուի, նոյն տեղւոյն տաքութեան աստիճանը կիջնայ, նոյնպէս թէ որ հեղուկ մը շոգիի դառնայ, տաքութեան աստիճանը ալ աւելի կիջնէ : Եւ փոխանակաբար երբոր շոգին հեղուկի դառնայ, այն տեղւոյն տաքութեան աստիճանը կըարձրանայ, նոյնպէս եւ հեղուկ մարմին մը կարծր մարմնոյ մը վիճակն առնու, տաքութեան աստիճանը աւելի գգալի կըլլայ :

Այս պատճառաւ է որ պարտեզները եւ փողոցները ջրելով զովութիւն կիմանամք :

Եւրոպիոյ շատ կողմերն ձմեռ ատեն ջրի շոգիով կտաքցնեն սենեակները. ուստի ի՞նչ է ատոր մեկնութիւնը, եւ թէ ոչ նոյն սենեակներուն մէջ ջրան ընող շոգին ջուր կտրելով ունեցած տաքութիւնը թող տալուն համար է :

6. Տղայոց կերակուրներուն վերայ ի՞նչ գլխաւոր կանոններ կայ :

— Պէտք է որ տղայոց կերածը պարզ ըլլայ, շատ տաք, սաստիկ համեմեքով պատրաստուած կամ ուրիշ տեսակ կծու կերակուրներն. շատ փափաքաւ եւ տղայոց, վասնզի տղայոց ստամոքսը շատ փափուկ է. այնուհետեւ այս տեսակ կերակուրները ոչ թէ

մինակ աղայոց, այլ և չափահաս մարդուն ալ փտանդաւոր է: Սորթային զանազան հիւանդութիւններուն պատճառը արիւնը տաքցնող կերակուրնեքն և անմաքրութիւնն են:

7. Համեմեքուն (պահար) պաշտօնն ինչ է:

— Մտորժակ չունեցողին անորժակը բանալու, կամ ստամոքսին բաւականութենէն աւելի կերակուրութեան համար:

8. Մտորժակ չունեցող ըսելով ինչ պիտի իմանամք:

— Ստամոքսի տկարութիւն ունեցող կամ այնպիսի հիւանդութեան մը տէր ըլլալ, որ միանգամայն ստամոքսի տկարութեան պատճառ տայ: Ստան որոյ ստամոքսի տկարութիւն ունեցողը կամ անորժակ չունեցողը պէտք է որ զանի ուժովքները միջոցներ և դեղեր գործածէ և ոչ թէ համեմեքներ, զի ասանք ստամոքսի տկարութիւնը աւելցնող դեղեր կրնան կոշուիլ, և թէ որ ստամոքսը այս տեսակ միջոցներու սովորի, օրրատօրէ ասոնց չափն աւելցնելու է, անանի որ երթալով կերակուրի տեղ, ստամոքսը համեմով լեցնելու է:

9. Տղայոց ցաթկելը աղէկ է:

— Այո, փան զի չկերուն ուժ կուտայ և ցաթկելն ալ գրեթէ միայն անոնց կյարմարի:

10. Լըբոր տղայք շատ պանիր ուտեն, ինչ գեշութիւն յառաջ կրնայ գալ:

— Տղայք յաճախ պանիր գործածելուն համար է որ շատ ճրճի (սօղլուճան) կուտենան. մանաւանդ երբոր պանիրը հինցած և թթուած ըլլայ:

11. Կաղին (ֆրիտրիս), ընկոյզ (ձէփիզ), նուշ (պապեմ), և ասոնց նման պառւղիները սնուցիչ և դիւրամարս են:

— Այո, ասոնք և ասոնց նման պրտուղները քիչ սնուցիչ են և դժուարամարս, և աւելի դժուարութեամբ կմարսուին, երբոր հինցած են և մաշկի նման կեղեւովը ուտուին:

ՈՒՍՈՒՄՆԵԿՆԸ

ՈՒՍՈՒՄՆԵԿՆԸ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՔ

Խօսակցութիւն ժ.թ.

1. Հով ըսելով ինչ կիմանաս:

— Որեկցէ արագութեամբ մթնոլորտին մէջ գտնուող, որոշեալ ուղիով թեամբ օդի հեղեղ մը:

2. Ախտախնամութիւնը ինչ բանի համար ստեղծած է ամպերը:

— Օտնաղան պատճառներու համար, արեգակին չափազանց տաքութիւնը բարեխառնելու, գիշեր ժամանակ հողին բոլորովին չաղակալելու, անձրեւի մեծ ամբարներ յօրինելու, երկրի երեսէն շատ հեռու եղող հողմաց գիրքը որոշելու:

3. Ինչո՞ւ համար կըսեն թէ հովք զամպերը կտանի:

— Որովհետեւ կարող է կեցած տեղը ծնունդ տալու երբոր հովք ըլլայ տաք և խոնավ:

4. Այնպէս և ինչո՞ւ համար կըսեն թէ հողմունք ունին զամպերը վանելու զօրութիւն մը:

— Մտոր ալ ստոյգ ըլլալուն չափի տարակուսիմք, որովհետեւ կարող է կամ զանոնք սփռելու կամ հալեցնելու երբոր տաք ըլլայ:

5. Իրան է որ կըսեն թէ ամպերու մէջ գտնուած ջուրը երբեմն սառուցեալ կարծր մարմնաց վիճակը կառնու:

— Այո, օդապարիկով օդային ճանապարհորդաց շատերն այս եղելութեան ստուգութիւնը կհաստատեն:

6. Կրնանա՞ն արագացուցանել թէ ամառուան ամռան ամպերուն մէջ սառ գլուխուիլը կարելի ըլլայ:

— Վնասն գիւրութեամբ, նախ այս տեսակ ամպերուն օդոյն բարձրաւորիճան կամ շատ վեր գտնուելուն. Բայն կողմերուն մէջ եղած պաղութե:

նէն, որուն աստիճանը մինչև 52ի կը հասնի, թէն վար ըլլալու պայմանաւ:

7. Հովի ծնունդ տուող պատճառներն որոնք են:

—. ()Գոյն և հողին տաքնալը կամ պաղիլը, մթնոլորտին մէջ գտնուած շոգիներուն խտանալը, ծովոյն զանազան շարժումները, ելեքդրականութիւնը և այլն:

8. Կարծիք ես բացատրել որ թէ հողին, թէ օդոյն տաքնալէն հով յառաջ կուգայ:

—. Թէ որ այն ինչ տարածութեան վերայ հողին տաքութեան աստիճանը աւելնայ նոյն կէտին վերայ գտնուող օդն ալ կտաքնայ, կտարածի, կենէ և կիջնէ աւելի պաղ սահմաններուն մէջ. ուստի նախ հով մը կծնի տաք կէտէն պաղը, երկրորդ՝ տաք կէտին մէջ գտնուած օդը տարածուելով յարկաւ պարսպ միջոյ մը կմնայ, ուր անմիջապէս այսինքն նոյն կէտին մօտը եղող պաղ օդը կփոխանակէ. ահա երկրորդ պատճառ մը. բերել, ուրիշ երկրորդ հովի մը ծննդեան կամ թէ ուրիշ կերպով ըսելու համար հով մ'ալ ծնունդ կառնէ պաղէն տաք կէտը:

9. Կրնամ ասպացուցանել նոյնպէս որ թէ հողին և թէ օդոյն պաղութիւնը պատճառ կուտայ հովի ծննդեան:

—. Հարկաւ, վանդի յայտնի է թէ շոգիներուն խտանալը պատճառ կուտայ նմանապէս պարսպ կէտ մը շինուելու այս պատճառաւ, այսինքն նոյն պարսպ կէտին մօտը եղող օդը զանի լեցնելու գալով հով մը ծնունդ կառնու աւելի տաք կէտերէն դէպ ի պաղը: Եւս ըսածնիս աղէկ հասկնալու համար, խօսակցութիւնն ընող արգոյ ընթերցողէս հետեւեալ օրինակիս ուշադրութիւնը կենդրեմ:

Օանազան փորձերով հաստատուած է որ այն ինչ տարածութիւն ունեցող երկրի վերայ մէկ ժամուան մէջ մինչև 27 հազարամեթր ջուր կիջնէ, արդե-

թէ օդին մէջ մի և նոյն քանակութիւն ունեցող շոգիին բռնած տեղը հաշուելու ըլլամք, պիտի գտնուիք շուտով որ այն շոգիին խտանալովը շատ մեծ տեղ մը պարսպ պիտի մնայ, ուր որ անշուշտ մերձակայ եղող օդը պիտի տեղափոխէ:

10. Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ որ ելեքդրական զօրութիւնը նաեւ ծնունդ կուտայ հողմոյ:

—. Ելեքդրականութեան վանդաւան և ձգողական զօրութեանց ֆիզիկական ազդեցութիւնը կարող է օդի մեծ քանակութիւն մը շարժման մէջ դնել և տեղափոխել, օդոյն տաքութեան աստիճանաց փոփոխութիւններով, մանաւանդ պաղելը, կարող է շոգիի մեծ քանակութիւն մը կամ ամպեր խառցնել:

11. Ի՞նչ տարբերութիւն կայ օդոյն տաքութեան աստիճանաց փոփոխութիւններէն և ֆիզիկական պատճառներէն յառաջ եկած հովերուն մէջ:

—. Ըսածին տեսակ հովերը վանդաւան են որ կիջնէ միշտ մի և նոյն կողմը, պաղէն տաքը, և հակառակ կողմ երբոր տաքէն պաղը փչէ: Իսկ երկրորդները ձգողական են որ այստեսակ հովերուն փչելու կողմը միշտ անոնց ծնունդ տուող ֆիզիկական պատճառին կողմն է:

12. Տաքութեան աստիճանաց փոփոխութեանց մէջէն ամենէն գլխաւոր պատճառներն որոնք են որ ծնունդ կուտան խումբ մը հովերու:

—. Գիշերներու և ցորեկներու յաջորդութիւնը, նոյն պէս եղանակաց փոփոխութիւնը, օդին ելեքդրականութիւնը ինչպէս արդէն խօսեցանք այս կէտին վերայ, ծովի մէջ վազող տաք ջուրերը, սառերու կոյտերը, տեղ տեղ փոքրիկ ծովերու, մշակեալ հողերու, անտառներու, ամպերու և այլն և այլն ներկայութիւնը:

13. Կարող ես ասպացուցանել որ

ամուսնի չհասնելու ծնունդ կրնան տալ :

— Ստանդի ամուսնի չհասնելու և կրկին միջին տեղը գտնուելով, արդեւ կրկին հողին տաքնալու կամ պաղելու որոնք հետեւաբար առիթ կուտան տաքութեան կամ պաղութեան աստիճանաց փոփոխութիւններու որոնք են ամենամեծ պատճառ հովերուն ծննդեանը :

14. Հողմաց թէ ուղղութիւնը թէ շարժման արագութիւնը և թէ զօրութիւնը փոփոխելի են :

— Ենչուչտ, հողմաց վերայիշեալ այս երեք յատկութիւնները, զանոնք ծնող պատճառներէն կախումն ունին որ նոյն պատճառներն յախտեանս փոփոխելի են :

15. Հովի մը շարժման արագութիւնը ինչպէս կգտնաս :

— Սէկ վայրկենի մէջ քանի մէթր ճամբաց առնելով, որնոր շէն մինչև 40-50 մէթր կրնայ ըլլալ մէկ վայրկեանի մէջ :

16. Ինչպէս կրնաս գտնալ հողմաց զօրութիւնը :

— Սէկ բառակուսի մէթրի մը վերայ ըրած ճնշումէն որնոր կըլլայ 0.5 էն մինչև 200 քիլոկրամ :

17. Յուշուցէք կաղաչեմ գլխաւոր հողմաց թէ արագութիւնը և թէ զօրութիւնը :

Տեղի հով արագութիւն 2 մէթր, զօրութիւն 0.54 քիլոկրամ	
Պետեղ	6 4.37
Չով	9 40.97
Աւելի դով	42 49.50
Սառսիկ	45 50.47
Փոթորիկ	24 54.18
Մերկ	56 476.95

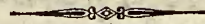
18. Կարելի է որ միշտ մի և նոյն հովը բոլոր օդին վերայ փչէ :

— Ոչ ամեն ժամանակ, ինչպէս շատ ատեն անշարժ կամ հակառակ ուղղութիւն առած ամուսնի կտեսնեմք :

19. Ո՞րն է և ինչպէս կըլլուի այն գործիքը, որով հովերուն ուղղութիւնը, նոյնպէս և անոնց արագութիւնը և զօրութիւնը կգտնեմք :

— Զօրութիւնը կգտնեմք :

— Հողմաչտի, որ կբաղկանայ կամ շինուած է մէկ հողմացոյցով մը, (girouette), որուն պաշտօնն է որոշել հողմաց ուղղութիւնը. երկրորդ մէկ փոքրիկ հողմաղաց մը հովի աղդեցութեամբը դառցող, որով թէ արագութիւնը և թէ զօրութիւնը կշափուի որոշեալ ժամանակի մը մէջ շրջան ըրած թիւն հաշուելով :

ՍԱՀՄԱՆ ԲԱՅԱՆ ՊԱՏՄԱԹԵԱՆ

(Էստրադալութիւն. տե՛ս թիւ 10. Էրեւ 240) :

Ա. Սարսուղ-Թիւ. — Սարսուղութիւնն այն պաշտօնն է, որով անասունը տեսակ տեսակ նիւթերէ, այսինքն ուտելիքներէ և ըմպելիքներէ, զանազան հեղուկներ յառաջ կբերեն, որոնք կյօրինեն աննդեան գլխաւոր տարրերներն, մարսողութեան ծառայող անդամներն այսինքն՝ բերան, որկոր, ստամոքս և այլն մարդուս և անոր մօտ անասուններուն երկայն խողովակի մը կմանի, երկու ծայր ունի առաջին կամ վերինն է բերանը, ուսկից ուտելիքներն և ըմպելիքներն ներս կմտնեն. երկրորդ կամ վարի ծայրն է երաստանը, ուսկից սրնունդի օգտակար չեղածներն դուրս կելլեն. այս խողովակին երկայնութիւնը և կազմուածքը կտարբերի ամեն տեսակ անասնոց մէջ, ինչպէս տունկով անանող անասնոցը շատ երկայն և կազմուածքը բարակ. բայց միս ուտողներունը ստուար ու կարճ է :

Այս պաշտօնը կատարելագործուելու համար տարբեր հեղուկներ կան. ինչպէս լորձունը, որ բերնին մէջ գբաւ նուող շատ մը մասններէ կծագի. այս հեղուկին գործն է մարսողութեան ժամանակ հացը և անոր բաղադրութիւնը ունեցող նիւթերը տեսակ մը հե-

ղուկի վերածել. երկրորդ ստամոքսին և աղիքներուն մէջ ալ խումբ մը փոքրիկ մասնիկներ կան, որոնք մինակ մարսողութեան ժամանակ կսկսին արտադրել տեսակ մը հեղուկ (seoretis) և ասոնց պաշտօնն է մսի և անոր նման նիւթերն ձուի ձերմակի բաղադրութիւնն ունեցող հեղուկի վերածել. ասոնցմէ զատ կան նաեւ ուրիշ մասնիկներ. ինչպէս առաջին ստամոքսին կիցը երկրորդ լեարդ (քարա ճիւղեր) ըստած մեծ մասնը, որոնցմէ յառաջ եկած հեղուկը ամենուն ծանօթ է այսինքն մաղձ. լեարդը մաղձէն զատ, շաքարի ալ ծընունդ կուտայ, որն որ փորձով հաստատուած է:

Բ. Շլան արեան. — Այս պաշտօնին բուն նպատակն է արիւնն անդադար շարժման մէջ դնել. մարմնոյն ամեն մէկ կողմերն սնուցանել և կենաց շարժումէն յառաջ եկած վնասները նորոգել:

Այս պաշտօնին ծառայող նախկեղբոնական անդամ մը կայ, որ կիսշուի փրփ և կգտնուի գրկուած երկու թոքերուն մէջ տեղը. մարդուս և անոր մօտ անասնոց սիրտը երկուքի բաժնը ուած է ըստ երկայնութեան. այսինքն աջ և ձախ. առաջինը կպարունակէ սև արիւնը երկրորդն ալ կարմրագոյնը. այս երկուքն ալ կրկին երկուքի կբաժնունին ըստ խոտորնակի. և որովհետև սիրտը կազմուած է բոլորովին մետղէն հիւսքէ, որուն պղտիկնալովը արիւնը աջ կողմի վարի առաջին մասին թափն մէջ կերթայ. հոն շնչառութեամբ մաքրուելով կանցնի ձախ կողմի վերի երկրորդ մասին մէջ, ուսկից ալ նոյն կողմի վարի առաջին մասին մէջ, որն որ պզտիկնալով խումբ մը երակներու միջոցաւ, արիւնը մարմնոյն ամեն մէկ կողմերը կը բխի և պէտք եղած սնունդը տալով ուրիշ խումբ մը երակներու միջոցաւ կանցնի աջ կողմի վերի երկրորդ մասին մէջ. և իր սնուցիչ զօրութիւնը վաստակելու համար կրկին նոյն կողմի

վարի առաջին մասին մէջ և այլն և այլն:

Գ. Շնչառութիւն. — Շնչառութիւնը, արեանը կատարողն է. արիւնը մարմնոյն ամեն կողմերն պարտաւով և զանոնք սնուցանելովն իր տարեցը մէկ մասը կորսնցնէ. ուստի նոյն հեղուկը շնչառութեամբ օդին դէմ գալով թոքերուն մէջ, կրկին իր սնուցիչ յատկութիւնը կվաստի. շնչառութեան գլխաւոր անդամքն են երկու թոքերն, աջակողմեան և ձախակողմեան. երկրորդը աւելի մեծ է քան զառաջինը: Որովհետև այս երկու պաշտօններն իրարու հետ սերտ կապաւորութիւն ունին ինչպէս արեան շրջանը, նոյնպէս շնչառութիւնն ալ կտարբերի ամեն հասակի, տարբեր սեռի և զանազան պարագայներու մէջ:

Զ. ԱճՈՒՄ. — Վերի համառօտ կերպիւ խօսած երեք պաշտօններուն այսինքն մարսողութեան, արեան շրջան և շնչառութեան բուն նպատակինն էր անասնոյն կեանքը պահել. կենաց շարժումէն յառաջ եկած անդադար կորուստները վաստակել և նորոգել. բայց յայտնի է թէ բնութեան մէջ կենդանի էակներն սահմանեալ գոյութիւն մ'ունին. ժամանակ մը կուգայ, որ այս գործողութիւններն ընող, կատարող գործիքներն իրենց առողջութիւնն ու զօրութիւնը կորսնցնելով մահը կպատճառեն: Արկրագունախ երեսը գտնուող բնակող բոլոր անասունները պիտի ոչնչանային և իրենց սերունդը պիտի անհետանար, թէ որ բնութիւնը զանոնք աճեցնելու և բազմապատկելու միջոցներն չպարգեւէր, ահա այս գործողութիւնները կատարող պաշտօնին ալ կըսուի աճում, որն որ կըլլայ տարբեր անդամներով. ինչպէս որ ըսինք վերը թէ սեռը երկուք է, արու և էգ. երկրորդին պաշտօնն է սերմն ունենալ, և առաջինին գործն է սերմն բեղմնեւորել:

Բ. Յարգելիւմ իմ անասունիս պաշտօնք :

Անասուն մը տունիէ զատող իսկա-
կան նշանն է երկու տարբեր հիւսոց
դոյութիւնը . առաջին ջղային՝ ուսկից
կծագի զգացողութիւն . երկրորդ մաս-
շին գրութիւն՝ որուն գործն է անաս-
նոյն կամացն ու պիտոյիցն համեմատ
շարժել և տեղափոխել . այս պատճա-
ռաւ է որ այս երկու պաշտօններուն
կրտուի անասնական :

Ա. Անդամք գիտցո-լիւմ իմ ջղային
դոյութիւն :

Այն անասունները՝ որոնք իրենց
կազմութեամբով աւելի կ'մտնեն մար-
դու տարբեր անդամներով այսինքն
զգայարաններով մարմնոց ամեն տե-
սակ որոյնսութիւններն կրնան հասկը-
նալ . ինչպէս հոտոտելիքով հոբերն , ճա-
շակով համերն , լսելիքով յայներն , տես-
քով գոյներն , և վերջապէս շօշափելիքով
մարմնոց բոլոր որպէս-լիւններն և յե-
տանց ամենն ալ որ որոշ կէտերու մէջ
կրնան , կեդրոնի մէջ կհաւաքին , որ
կրտուի Օգիտցո-լիւմ ախտ (sensorian com-
mun) . ասկից զատ անասունք , իրենց
կամքերն և պիտոյքը գոհ ընելու հա-
մար խումբ մը կամաւոր շարժումներ
ունին . նոյնպէս բուսական կամ կեն-
սական պաշտօններուն յատկացեալ ան-
դամներն ալ . ինչպէս սիրտ , ստամոքս ,
թոք և այլն կշարժին առանց գիտնա-
լու այսինքն ակամայ . ահա բոլոր այս
ակամայ և կամաւ եղած շարժմանց
պատճառն է ջղային գրութիւնը և
ասկէց զատ ալ ջղային գրութիւնը ա-
մենապահելի գործն ալ ունի . այսինքն
խմացականութիւնն և անոր հետե-
ւանքները . կհետեւի որ ջղային գրու-
թեան մէկ մասը կամաւոր , մէկ մասն
ալ ակամայ շարժմանց , ուրիշ մաս մ'ալ
զգացողութեան , ուրիշ մ'ալ իմացա-
կանութեան յատկացեալ է ,

բոլոր անասնոց ջղային գրութիւնը նոյն
չէ և կբաժանի չորս տեսակի :

Բ. Հարձո-մն :

Այս պաշտօնին յատկացեալ ան-
դամներն երկու տեսակ են . ներգոր-
ծական և կրաւորական : Ներգործական
անդամներն են միտերը , որոնց գործն
է շարժումն . միւսներն սերտ և թանձր
մասեր են . ինչպէս ոտիոր , խեցի և այլն :

Ինչպէս որ շարժումներն երկուքի
կբաժնուին կամայ և ակամայ , անանկ
ալ միտերը : Չղաց դոյութիւնը և ա-
նոնց ընդհանուր կեդրոնին հետ ու-
նեցած հոգսրդակցութեամբն է որ մի-
տերն կրնան պղտիկնալ ու մեծնալ ,
Յիրաւի , թէ որ միտի մը ջիղը կրորը-
ուի , նոյն վայրկեանին այն կողմի թէ
շարժումը և թէ զգացողութիւնը բո-
լորովն կոչնչանայ . ինչպէս , ամէն օր
օրինակներն կտեսնանք անդամալուծու-
թիւն ըսուած հիւանդութեանց մէջ :
Անոց թիւն անհամար է . նոյնպէս գոյ-
ներին ալ կտարբերի ամեն կարգ ա-
նասնոց մէջ :

Ոսկորներն ալ շարժման կրաւորական
անդամներն են վերի կարգի այսինքն
մարդու մօտ եղող անասնոց մէջ կայ .
և իրարու հետ միաւորուելով , յօդ-
ուելով ոսկերոտին կշինեն . ոսկերց թիւն
և ձեն ալ շատ տարբեր է . ոմանք լայն
և բարակ . ինչպէս գլխոյն ոսկորներն
և այլն . ոմանք սերտ և թանձր . յօդ-
ուածներուն շատերն ալ անշարժ են .
ինչպէս երեսին և գլխոյն . ոմանք ալ
շարժուն , ինչպէս անդամոցն , ոտը ,
ձեռք : Ոսկերոտին կծառայէ մարմնոյն
բոլոր մասերն իրար կապել և միաւո-
րելով մարմնոյն կանօնաւոր ձև մը կու-
տայ և կբաժանի երեք գլխաւոր մասի .
առաջին կոճղ , երկրորդ գլուխ , եր-
րորդ . անդամք . այս ետքինին թիւն
ու ձեն ալ կտարբերի ամեն տեսակ ա-
նասնոց մէջ :

Բ. Դասադրութիւն անասնոց :

Ար եւ իցէ դասաւորութիւն մը լաւ կանոնաւոր և փիլիսոփայական ըլլալու համար, պէտք է ունենալ իսկական նշաններ, ուրեմն կենդանեաց համար ալ ամենէն հաստատ և որոշ նշանն է ջղային դրութիւնը. ուստի առանց երկարելու բոլոր անատուք չորս մեծ կարգի կբաժնուին, իրենց ջղային դրութեանը նայելով.

1. Ողնայինք (vertebrés) որոնք ողն ունին :
2. Թուլատարր (Mollusques) (ՆէրՖէ) :
3. Յօդեալք (Arti vales) :
4. Կենդանատունկք (rayonés ou zoophyte) :

Ա. Ողնային անասունք :

Որուն կվերաբերի մարդս, որոնց կազմուածքն ամենակատարեալ և խառն է, իրենց իսկական նշանն է ոսկերոտին, արիւնին կարմիր, սիրտերնին մսեղէն, սեռերնին զատ. ունին մեծ կամ փոքր լեարդ մը, միս և այլն երկու խոտորնակ ծնօտ, և հինգ զգայարանքնին կատարեալ, միշտ անդամաց թիւը չորս, բայց բնական և ապրած տեղերուն համեմատ փոխուած. այս առաջին կարգ անասնոց մէջ կրնամք գտնալ ջղային դրութեան ամենակատարեալ վիճակը :

Բ. Թուլատարր :

Ոսկերոտի չունին, ընդհանրապէս անձեւ են, երբեմն մերկ, և երբեմն ալ խեցեմորթ ունին. շարժման ծառայող միսերն մորթին ներքին երեսը կյարին, ըսել է թէ ասոնց մէջ մորթը ոսկորի ծառայութիւն կրնէ, ըզգայարանոց թիւը պակաս է. երբեմն միմակ շոշափելիքի և ձաշակի վերացած է. ջղային դրութիւնը խումբ մը ծըղիկներէ կբաղկանայ, որոնք միշտ իրարու հետ միացած են. ինչպէս limacón, տղրուկ :

Գ. Յօդադր անասունք :

Յօդաւոր կրտսին այս դաս անասնոց, որովհետեւ իրենց մարմնոյն զանազան մասերն և մանաւանդ իրենց անդամներն միշտ իրարու հետ յօդուած և շարժուն կտորներէ կբաղկանան. ձեւաւոր են, մարթերնին կակուղ, շատ անգամ ալ պինտ և կարծր է, անդամաց թիւը էն քիչը վեց է. զգայարանքններէն մինակ տեսք և լսելն կան. ծընօտնին ալ կողմնական. ջղային դրութիւններն երկու երկայն լարի կնմանի որ տեղ ազատ, որ տեղ ալ միաւորած է. ինչպէս տղրուկ . . . :

Դ. Կենդանատունկք :

Որոնց կազմուածքը ամենէն անկատար, ընդհանրապէս ջղային դրութիւննին զգայարանքնին և հետեւաբար զգայութիւննին գրեթէ ոչինչ են. կենդանատունկք կկոչուին. որովհետեւ անկոց հետ շատ յարաբերութիւններ ունին. ինչպէս շերամ, որդն, ուտիճ, և այլն :

ԱՐԾՈՒՒ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ

Լեւորդ կհամարիմ այն պատուական Հանդիսին վերայ մասնաւորապէս խօսել, քանի որ ինքն յինքեան կյայտնէ իւր բարութիւնները, որոնք նաև աշխարհածանօթ են. սակայն միայն սակուղեմ յիշել որ այն Հանդիսին ժամանակ ժամանակ դադրելն այնքան վըտացուցած է և կիշտացրնէ ողջամիտ Հայկազունքը, որքան որ անոր ներկայութիւնը կբոհացնէ. ուստի այս անգամ մեծ բարեբաղդութիւն կսեպեմ ինձ՝ Արծուի Վասպուրականի չորրորդ հատորի սկզբնաւորութիւնը շնորհաւորելու և անոր ընտիր էջերը ընթերցանութեան նիւթ ընել հրաւիրելու ողջամիտ հասարակութեանը որոյ վերայ չունիմ տարակոյս. ուստի նոյն առ

դօդուտ Հանդիսին խմբագիր—Տնօրէն Հայրենասէր Սկրաիչ Վարդապետին հրապարակաւ մեր շնորհակալութիւնն ընելով՝ միշտ կբարեմաղթեմք նորին յարատեւութեանը և բարեյաջողութեանը, և ի վերջոյ՝ մեր Սեծապատիւ բաժանորդաց խնդրանքը ուրախութեամբ սրտի և ամենայն փափաքանօք վերոյիջեալ Հանդիսին Չորրորդ Հատորի առաջին թուոյն ծանուցումը Հանդիսիս միջոցաւ կհրատարակեմք, յուսալով որ ազգասէր ոգիները այս անգամ ալ Նորին յարատեւութեանը համար պէտք եղած միջոցներն ի գործ դնելու ամենայն յօժարութեամբ պիտի բարեհաճին:

Կ. Պօլսոյ համար ստորագրութեան տեղն է, Սեծ—նոր—խանի վերի դուռ թիւ 6, Բնթերցասիրաց Բնկերութեան գրասենեակը: Տարեկան գինն է 60 զուրուշ:

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆ

ԵՌ ԲՆԹԵՐՑՈՂՍ

Վաստկութեան թերթիս անունը պատշաճապէս Երծիւ գրուեցաւ. քան զի այս քանի անգամ եղաւ կծերանայ, կհնանայ և դարձեալ կնորոգի: Ի՞նչ է Երծուոյն ծերութիւն և հնութիւնը. ուրիշ բան չէ, բայց միայն չքաւոր աղքատութիւնը. չեմ գիտեր դժնդակ բախտն Երծուոյն համար միշտ պանդխտութիւնն է վճուեր և այս վճիւռը նորա ճակատէն յաւիտեան չպիտի ջնջուի, որով գոնէ փոքր ինչ Վարդապետին տակ հանգիստ առնելով իւր ճետերուն յառաջագիմութեան համար պարապի կամ իւր տկար մամուլին թեւերը շարժելով հրատարակէ այս հայրենասէր թերթը:

Սինչդեռ տաժանելի պանդխտութենէն նոր դարձած, կկարծեմ որ փոքր ինչ հանգիստ գտնեմ հայրենեաց գրուկարանին մէջ. նոյն դժբախտութեան

վճիւռ կկստի ականջիս. թէ քո հանգրտութիւն քանի մի ամիս է. դարձեալ պատրաստէ պարելներդ դէպ ի պանդխտութեան ճանապարհ: Թող չեկարծեն սիրելի ընթերցողները թէ խօսքերս գանգատի կամ տրտունջի եղանակ է. քաւ, Երծիւը հայրենեաց մը շակն է, հայրենաց սէր իւր հրամանատարն է, թող ուր կուզէ վարէ ու մղէ. պէտք է որ հայրենեաց սիրոյն կամախոտար ծառայ. հանգիստանայ քանի որ հայրենեաց ջրով, հողով և օդով կանանի:

Եւ հա՛ւերրորդ անգամի պանդխտութենէն դառնալով Երծիւը կսկսի դարձեալ իւր թերթը շարունակել և պիտի աշխատի առաւելապէս այնպիսի յօդուածներ հրատարակել որ Երգին միութեան, հայրենեաց շինութեան, եկեղեցեաց բարեկարգութեան և Հայ մանկուոյն լուսաւորութեան կվերաբերին: Եւս առարկաները սիրելի են ամեն Հայ խմբագրաց, Երծիւն ալ իբրեւ անոնցմէ յետին խմբագիրը՝ կսիրէ յոյժ նոյն առարկաները և իւր սովորած հայրենասիրական ձայնով մինչեւ հեռաւոր հայկազանց գաղթականութեան սահմանները մունկտիկի պէս ման գալով կկանչէ բոլոր Հայ ականջներուն: Դուք հայախօս խմբագիրներ, Երծուոյն հետ բարեմաղթեցէք, որպէս զի Քրիստոսի սքանչելեաց մատն՝ Հայոց ականջները բանայ, դիւրաւ լսեն այս ախորժական բառերուն ձայները, Երգ, Հայրենիք, Նախնի Հայաստան. Հայկ, Երամ, Տիգրան, Տրդատ, Վահան, Վարդան. Պրիգոր, Ներսէս, Սահակ, Երարատ, Վաղարշապատ և մոռացեալ աւերակ Բնին, Բնեղեցիք, Բառուածպաշտութիւն, Վանորայք, Իջուրոց, Լուսաւորութիւն և յառաջագիմութիւն: Օգնայուն եղիք Հայաստան ականջդ բաց արաւ, լսէ այս անունները սիրէ այս բառերը, բերանդ տա յաւաքս, խօսիր մշտապէս: Երոնք են ահա

Արծուոյն ըղձալի ձայները որոնց ար-
ձագանք եղած վարագայ քարերէն իւր
հայրենասէր թեւերով ձայն կուտայ .
երբեմն ալ հայրենի սարէն կ'ընչի պան
դընտու թեւամբ հեռաւոր հայկազանց
բեմերուն վերայ . նոյն բարձրաձայն
աղաղակներով կ'բարոզէ Հայաստան,
Հայաստան . . . : Սինչեւ գերեզմա-
նին դուռը պիտի կանչէ Արծիւը, թէ
սաչ թէ անագան իւր ձայնը Հայոց
ականջին պիտի հասնի :

ՕՒՆՈՒՑՈՒՄ

Հետեւեալ և նորահաստատ Միկե-
րու թեան ծանուցումը իւր հիմնական
կանոններովը հոս կ'ընենք յուրախու-
թիւն Աղգայնոց :

ԺՈՂՈՎԱԴԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՄ

ՕԺԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ
ՀԱՆՃԱՐՈՑ

Այս անոնով ընկերութիւն մը բացուած է
ներկայ քաղաքայն պիլլէն :

1. Այս ընկերութեան նախապահ
է թաղիս ժողովրդոց մնայուն բարիք
ներ պատրաստելու զբաղիլ . որոնք ա-
նոնց մտաւորական զարգացմանը նպաս-
տաւոր ըլլան :

2. Այս ընկերութիւնը Պալա-
տու Սուրբ Հրեշտակապետ Եկեղեց-
ւոյ թաղական խորհուրդին հսկողու-
թեանը ներքեւ է իր սկզբունքէն չի
չեղելու նկատմամբ, իսկ անոր երաշ-
խաւորութեանը ներքեւ է բաժանոր-
դաց ապահովութեանը նկատմամբ :

3. Միկերութեան վարչութիւնն
է իր ունեցած անշարժ ստացուածոց
և ստակին բացարձակ տէրը և իր գոր-
ծոցը տնօրէնը :

4. Միկերութեան վարչութիւնը
ծախք պիտի չընէ մինչեւ չորս տարի
ամբողջ . միայն թէ եկամուտ պատ-

րաստելու պիտի զբաղի :

5. Միկերութեան վարչութիւնը
չորս տարիէն ետքը իր ունեցած ստա-
ցուածէն եղած հասոյթը և բաժա-
նորդներէն հաւաքուած ստակին մի-
նակ կէսը ծախք ընելու պիտի սկսի իր
նպատակին ծառայելու համար և միւս
կէսը իր դրամադրութեան պիտի առնէ
միշտ եկամուտները արդիւնաւորելու
համար :

6. Միկերութիւնը ներկայացնողը
իր վարչութիւնն է՝ որ կը բաղկանայ
մէկ Նախագահ և մէկ Նախագահի փո-
խանորդէ երկու Մտենադպիրներէ եր-
կու Վանձապետներէ և վեց խորհրդ-
դականներէ, և ասոնց պաշտօնը տա-
րեւոր է :

7. Վերոյիշեալ գործակալները բա-
ժանորդաց ծածուկ բուժարկութեամբ
ըր կընտրուին և իւրաքանչիւր բա-
ժանորդ մէկէն աւելի բուժ տալու ի-
րաւունք չունի :

8. Վնէն տարւոյ վերջին ամսոյն
սկիզբէն բուժտուփը որոշեալ տեղ մը
կը դրուի և մինչեւ ամսոյն վերջին օ-
րը իւրաքանչիւր բաժանորդ իր բուժէն
կրնայ տալ ընտրելի գործակալաց հա-
մար :

9. Միկերութիւնը ամեն երեք
ամիս իր եկամուտը պիտի հրատարա-
կէ տպագրութեամբ :

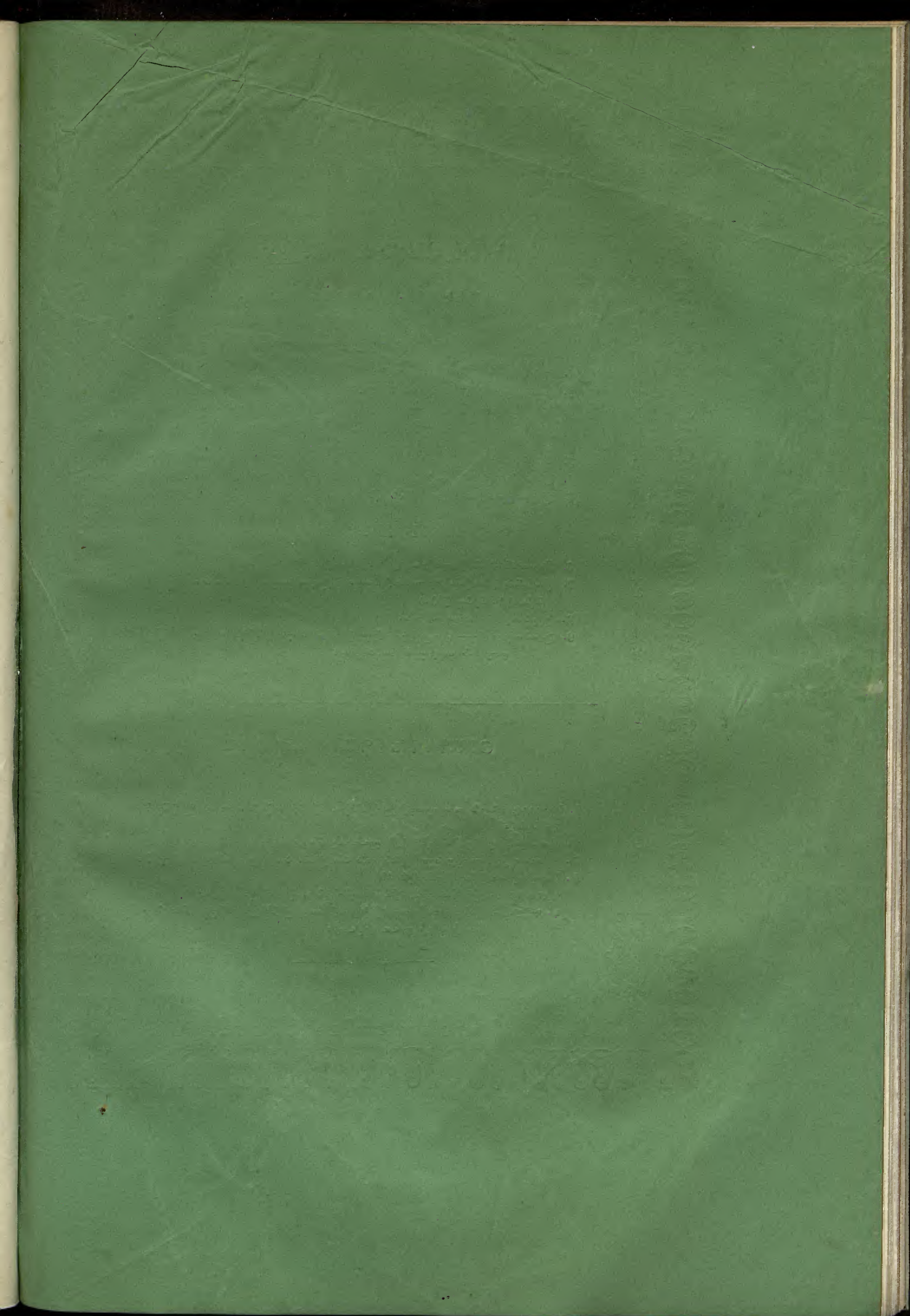
10. Բաժանորդի մը տարեկան բաժ-
նի համար վճարելիքը քսան և վեց շու-
րու է քանի բաժին ուղէ նէ կըրնայ
ստորագրուիլ :

11. Բաժանորդաց տոմսակները ըն-
կերութեան կնքովը ու Վանձապետաց
ստորագրութեամբ կը վաւերանան :

12. Միկերութիւնը ունի նաեւ ըն-
թերցարան մը որ է Պալատու դպրո-
ցը, ուր բաղմամբ օգտակար գրքեր
և ամեն տեսակ Հայերէն օրագիր առ-
ձեռն պատրաստ կը գտնուին և փա-
փաքողաց համար կիրակի և տօնի օրե-
րը բաց է :

Այս տասներկու յօդուածը ընկե-
րութեան հիմնական կանոններն են որ
անխախտ կը պահուի ընկերութեանէն :

1861 Յունվար 1 :

ԲՈՎԱՆ ԴԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԹԻՒ 11. ՆԱՅԵՄԲԵՐ 1.

ԱԶԳԱՑԻՆ

1. Նկարագրութիւն Ընտանիք .
2. Իմացական դատարարութիւն .

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ

5. Շնչերակ .
4. Լուսնին գիշերներուն պարտէին յառաջ եկած փոսնդներ .
5. Օգտակար խօսակցութիւն . խօսակցութիւնը ձԼ .

ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

6. Ուսումնական խօսակցութիւն . խօսակցութիւնը ձԼ .
7. Սահման Բնական Պատմութեան . (Հարաւորութիւն աւել
թիւ 10 . Երես 240 .)
8. Արծաթի վառարարական .
9. Ճանաչում . — Ժողովրդատէրը կամ օժանդակութիւն զոր
գացման ազդային հանձարայ :

ՕՐԱԳՐԻՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

1. ԿԻՒԻԿԱ անուն այս օրագիրը հիմախու հիմայ ամիսն անգամ մը կ'երէ
24 Երես :
2. Տարեկան գինը կանխիկ 400 ղուռուշ է :
5. Գուրս խրկուելիք օրագիրներուն ճամբուն ծախքը աւանդին վրայ է :
4. Ստորագրութեան տեղերն են՝
ՂԱԼԱԹԻԱ . Յովհաննու Միւհհետիւեան տղարանը :
Կ . ՊՕԼԻՍ . Ընթերցատիրաց Ընկերութեան Ընթերցարանը Մեծ նոր
խանի վերի դուռ թիւ 6 :